

ULOGA ŠIBENSKOG PRAVAŠTVA U DALMATINSKOJ I OPĆEHRVATSKOJ PRAVAŠKOJ POLITICI UOČI PRVOG SVJETSKOG RATA*

Mirjana Gross

Dalmatinska stranka prava osnovana je god. 1894, no već god. 1898, u vezi s raskolom Stranke prava u banskoj Hrvatskoj, odcjepljuje se grupa Don Ive Prodana koja se opredjeljuje za liniju dr. Josipa Franka.¹ Stranka prava, na čelu s Jurjem Biankinijem i dr. Antom Trumbićem, sve se više približava Narodnoj hrvatskoj stranci s kojom se god. 1905. fuzionira u Hrvatsku stranku. Šibenski pravaši, koji se javljaju u političkom životu god. 1897, bili su, čini se, do god. 1901. povezani s Trumbićevom grupom. U Šibenskom području oni počinju igrati važnu ulogu tek god. 1903. kada, zalaganjem dotadašnjeg načelnika Ante Šupuka, dolazi do njihova povezivanja s narodnjacima i njihova ulaska u općinsko vijeće. Općinski izbori 1905. izdižu pravaše na stupanj najjače političke grupacije, koja će biti na čelu političkog života grada Šibenika i okolice sve do prvog svjetskog rata. Od god. 1908, tj. od časa ujedinjenja dalmatinskih pravaških grupa, oni će imati važnu ulogu ne samo u dalmatinskoj politici nego i u okviru općehrvatske pravaške djelatnosti.

Relativna snaga šibenskih pravaša može se protumačiti gospodarskom strukturom grada i njegove okolice.² Usprkos povoljnim uvjetima što ih šiben-

---

* Ova je rasprava bila napisana za Zbornik koji je trebao izaći u povodu 900-godišnjice spomena Šibenika a predana je uredništvu u ožujku 1967. Budući da Zbornik do danas nije izašao, objavljujem raspravu na ovom mjestu. Moram upozoriti da su u međuvremenu izašle tri moje monografije koje govore o predratnom pravaštvu: Hrvatska politika velikaostrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, *Časopis za suvremenu povijest* II, 1970, 9—74; Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči prvog svjetskog rata, *Historijski zbornik*, XXI do XXII, 1968—69, 75—143; Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878—1914., *Historijski zbornik* XIX—XX, 1966—67, 9—68. Cjelovitu sažetu sliku predratnog pravaštva čitalac može dobiti u knjizi: Š i d a k, G r o s s, K a r a m a n, Š e p i ć *Povijest hrvatskog naroda 1860—1914*, Zagreb 1968.

¹ Podaci o razvoju dalmatinskog pravaštva 1897—1905. mogu se naći u neobjavljenoj disertaciji R. Lovrenčića *Geneza politike »novoga kursa« u Hrvatskoj*, Zagreb 1965, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Vidi i: J. Grabovac *Dalmatinski pravaši prema oportunizmu »modernog pravaštva« i raskolu u banovinskoj Stranci prava*, Pedagoška akademija — Split, Radovi 7, Split 1965; M. Gross, *Geneza Frankove stranke*, »Historijski zbornik« 1964; Š i d a k-G r o s s-K a r a m a n-Š e p i ć: *Povijest hrvatskog naroda 1860—1914*, Zagreb 1968.

² I. K a r a m a n, *Uloga Šibenika u dalmatinskoj privredi potkraj 19. i na početku 20. stoljeća*, *Mogućnosti* 12/1966.

ska luka ima po svom geografskom položaju, te mogućnosti eksploatacije vodene snage, ruda i šuma u bližoj i daljoj okolini, domaće građanstvo ne može napredovati. Pretežno sitna buržoazija nemoćno gleda kako strani kapital na početku 20. stoljeća uzima u svoje ruke sva glavna vrela većih profita i postaje sklona prihvaćanju pravaške propagande. S pravašima simpatizira i niže svećenstvo koje ima glavni utjecaj na težački element. Za razliku od Splita gdje je, kao predstavnica domaćeg kapitala, najjača Hrvatska stranka, ona je u Šibeniku beznačajna, tako da će je u predratnim godinama nadmašiti Napredna stranka. Sitnoburžoaska atmosfera određuje i osnovna opća obilježja šibenske pravaške politike. Gospodarska slabost i nesigurnost nesumnjivo stalno daje povoda težnji za okupljanjem svih »narodnih snaga« u zajedničkoj borbi protiv tuđinske prevlasti. No ista atmosfera može djelovati i u suprotnom pravcu kada, naime, u određenim političkim prilikama lokalne potrebe Šibenika pogoduju otporu protiv političkih grupacija vezanih uz interese, prije svega, Splita kao što su Hrvatska stranka i Napredna stranka. Najzad treba uzeti u obzir i ovisnost sitne buržoazije o svećenstvu, što pogoduje klerikalnim tendencijama.

Glavni predstavnici šibenskog pravaštva su advokati dr. Ante Dulibić i dr. Ivan Krstelj, šibenski načelnik te liječnik dr. Mate Drinković. Dulibić je poslanik Dalmatinskog sabora od 1904. Pridružio se 1905. Hrvatskoj stranci, ali je iz nje uskoro izašao. Od 1907. poslanik je Carevinskog vijeća, gdje je vrlo aktivan. Krstelj nema značajnije uloge izvan Šibenika. Glavni agitator i organizator u dalmatinskom pravaštvu postaje poslije 1908. Drinković. Pokraj kolebljivog i nesnalažljivog Prodana, predsjednika Stranke prava, on svojim energičnim nastojanjima i nemirnim, žestokim temperamentom djeluje kao pokretač gotovo svih značajnijih pravaških akcija.

U proljeće 1905. počinje izlaziti pravaški organ *Hrvatska Rieč* koji usmjerava Drinković. Poticaj za pokretanje lista daje očigledno nezadovoljstvo s gospodarskim položajem Šibenika.³ Otpor protiv prevlasti tuđega kapitala odražava se na stranicama *Hrvatske Rieči* u jadikovkama da su Hrvati sluge i robovi njemačke trgovine i u uvjerenju da je jedan od glavnih političkih zadataka suzbijanje njemačkog prodora. U vezi s krizom Habsburške monarhije zbog teškog sukoba dvora i mađarske opozicije *Hrvatska Rieč* poziva političke stranke da se okupe radi rješavanja hrvatskog pitanja u obrambenom savezu sa svim narodima ugroženim od Nijemaca, pa i s Mađarima.⁴ Bili su to stavovi tipični za politiku »novoga kursa« koja će stupiti u život Riječkom i Zadarskom rezolucijom, pa su, prema tome, šibenski pravaši, uz predstavnike Hrvatske stranke i Frana Supila, prvi protagonisti nove politike.⁵ Uostalom, šibenski su se pravaši zajedno s Trumbić-Biankinijevom grupom privremeno uključili u Hrvatsku stranku. No Drinković, koji u *Hrvatskoj Rieči* pozdravlja novu stranku, ne pridružuje joj se, bojeći se vjerojatno da bi Stranka prava mogla izgubiti svoje posebno obilježje, pa na stranicama lista ističe svoju nezavisnost od drugih struja.⁶ U svom prvom izrazito programatskom članku neposredno prije Riječke rezolucije *Hrvatska Rieč* ističe, uz poznate deklaracije »novoga kursa«

³ *Hrvatska Rieč* (dalje HR), br. 1, 22. IV. 1905.

⁴ HR, 29. IV, 3. V, 21. VI, 5. VII. 1905.

⁵ Lovrenčić, n. dj., M. Gross: Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—7, Beograd 1960.

⁶ HR, 29. IV, 20. IX. 1905.

o savezu svih ugroženih naroda protiv Nijemaca, da Hrvati ne smiju biti most preko kojeg će tuđinci krenuti na Balkan. List želi jednakost svih Hrvata bez razlike religije. Iako izbjegava upotrebu srpskog imena, ova se izjava može tumačiti kao spremnost suradnje sa Srbima, što je, uostalom, jedan od bitnih postulata »novoga kursa«. Za programatske stavove šibenskih pravaša karakteristična je i izjava protiv cijepanja političkih grupacija na liberalne i klerikalne.⁷

Razumije se da *Hrvatska Rieč* pozdravlja Riječku rezoluciju i brani je od napada protivnika. Već uoči Riječke rezolucije šibenski pravaši istupaju kao žestoki protivnici. Josipa Franka, kojeg smatraju glavnom preprekom za povezivanje svih stranaka u složnom radu, pa *Hrvatska Rieč* poslije Riječke rezolucije smatra svojim pravim zadatkom borbu protiv Franka.⁸ Međutim, Prodanova grupa podržava Franka pa se njeni odnosi prema šibenskim pravašima zaoštravaju i sprečavaju organizaciju jedinstvene dalmatinske Stranke prava.

Kada se na početku god. 1906. pokazalo da se koncepcije Riječke rezolucije ne mogu provesti u život, šibenski pravaši istupaju iz Hrvatske stranke a *Hrvatska Rieč* piše protiv njenih nosilaca optužujući ih što nisu uspjeli postići ravnopravne pregovore s Mađarima.⁹ Tako su pokopani pokušaji međustranačke suradnje u Dalmaciji. Istovremeno *Hrvatska Rieč* zbog tehničkih teškoća seli u Zadar, gdje također ne može izlaziti zbog razmirica s Prodanom radi Franka. Šibenski pravaši, naime, zaoštravaju svoju borbu protiv Franka koristeći se sukobom potkraj 1906. i u početku 1907. u samoj njegovoj stranci, unutar koje su se Mile Starčević i drugovi suprotstavili raznim Frankovim potezima u interesu bečkih i peštanskih vlastodržaca, ali je privremeno došlo do izmirenja.¹⁰ Ljeti 1907, kada ponovo počinje izlaziti u Šibeniku, *Hrvatska Rieč* vodi pravu kampanju pritiska na Milu Starčevića da konačno raskrsti s Frankom. Naime, poslije pada vlade Hrvatsko-srpske koalicije, nakon njene opstrukcije protiv željezničarske pragmatike u ugarskom parlamentu, ponovo je ljeti 1907. stvorena mogućnost povezivanja svih stranaka radi energične opozicijske politike. Glavna smetnja i opet je Frankova djelatnost. U otvorenom pismu Drinković poziva Milu Starčevića da shvati svoju odgovornost, jer se u Banovini kroji sudbina cijelog hrvatskog naroda, da se postavi na čelo Stranke prava. Pri tom ističe potrebu sloge sa Srbima, odnosno potpore sada opozicijskoj Hrvatsko-srpskoj koaliciji. No Mile Starčević odbija da to uradi. Drinkoviću ne uspijeva ni povezivanje s Prodanovom grupom koja je ustrajala na frankovačkom stanovištu iako je bilo i ozbiljnih neslaganja uglednijih pravaša s tom linijom.¹¹ Otpor protiv Mađara, ali i nove velikoaustrijske politike kruga prijestolonasljednika Franza Ferdinanda obilježava pisanje *Hrvatske Rieči* god. 1907, dok novoizabrani šibenski poslanik Dulibić, u svom prvom velikom govoru u Carevinskom vijeću, napada nagodbenu sistem u cjelini.

Politička konstanta u djelatnosti šibenskih pravaša 1905—1907. sastoji se u težnji za okupljanjem svih hrvatskih stranaka i u slozi sa Srbima. Ta politika

⁷ HR, 20. IX. 1905.

⁸ HR, 4. X, 11. X, 21. X, 25. X. i d. 1905.

⁹ HR, 24. II, 28. II, 3. III. 1906. i d.

¹⁰ M. G r o s s, Vladavina n. dj., 140 i d.

¹¹ HR, 5. VI, 8. VI, 15. VI, 19. VI, 10. VII, 27. VII, 21. VIII, 4. IX, 18. IX, 24. IX. 1907.

dolazi do izražaja i u aneksionom razdoblju. God. 1908. nastaju povoljniji uvjeti za organizaciju jedinstvene dalmatinske Stranke prava. Početkom god. 1908. Prodanov list *Hrvatska kruna* piše doduše u frankovačkom duhu, no prava Frankova uloga postupno postaje jasna i Prodanovoj grupi. Frankova veza s mađarskim ministrom predsjednikom Wekerleom i njegova potpora omraženom Rauchovu režimu najzad primorava Frankove protivnike u stranci da provedu u život odluku koja im se nametala još od 1905. Mile Starčević i drugovi istupaju potkraj travnja 1908. iz Frankove stranke i osnivaju posebnu Starčevićevu stranku prava (milinovci).¹² Tako je jednim udarcem nastala nova osnova za razvoj Stranke prava u Dalmaciji, naime mogućnost jedinstvene organizacije s oslonom na stranku Mile Stračevića. Značajno je da je svega desetak dana poslije raskola Frankove stranke objavljen poziv na opću pravašku skupštinu koji pored prodanovaca, tj. dotadašnjih frankovaca, potpisuje i niz lica izvan njihove organizacije, prije svega Drinković, osnovni pokretač ove akcije. Pravaška skupština 14. svibnja 1908. zaključuje jedinstvo Stranke prava u koju se integriraju dotadašnje tri grupacije: Prodanova, šibenska i dubrovačka. Predsjednik nove stranke ostaje Prodan, a potpredsjednik je Drinković. Razumije se da se skupština drži neutralno prema raskolu Frankove stranke, no u svom razvoju dalmatinska Stranka prava mora neminovno doći u sukob s Frankovom strankom i ukloniti preostale frankovce iz svojih redova budući da sada stoji pod neposrednim utjecajem šibenskih pravaša.¹³

Novi se duh osjeća već na prvoj skupštini koja prihvaća »temeljna načela« Stranke prava. Nova se stranka ne poziva na pravaški program iz god. 1894, koji je u međuvremenu postao opći program svih pravaških grupacija, a zahtijeva sjedinjenje hrvatskih zemalja, Bosne i Hercegovine, a eventualno i slovenskih zemalja, u okviru Habsburške monarhije, prema kasnijim tumačenjima u smislu trijalizma. Taj je program napustio osnovnu ideju Ante Starčevića da je Hrvatska samostalna država te da nema zajedničkih poslova s ostalim zemljama Monarhije s kojima je vezana samo personalnom unijom.¹⁴ Sada dalmatinska Stranka prava govori o hrvatskoj državnoj »samostalnosti« u sporazumu s krunom ne spominjući uopće Habsburšku monarhiju.¹⁵ Ona, prema tome, pomišlja na »povratak« k idejama Ante Starčevića, a to je put koji nagovještava i stranka Mile Starčevića svojim programom iz 1909. Radi se o reakciji na frankovštinu koja se bezuvjetno veže uz Monarhiju i dinastiju, a po potrebi i uz mađarske vlastodršce, smatrajući da samo njihova dobra volja može riješiti hrvatsko nacionalno pitanje. S druge strane starčevićanska struja pokušava pokrenuti nacionalnu borbu vlastitim snagama, okupljanjem pravaša hrvatskih zemalja i Bosne i Hercegovine, pa i svih hrvatskih i srpskih stranaka.

Aneksija Bosne i Hercegovine daje dalmatinskim pravašima nov poticaj za politiku okupljanja svih hrvatskih i srpskih stranaka. Razumije se da oni pozdravljaju aneksiju sa zahtjevom da se Bosna i Hercegovina sjedine s hrvatskim zemljama. Smatraju da je postaneksiono razdoblje zgodan čas za energičan istup radi rješavanja ne samo hrvatskog pitanja nego i cijelog jugoslaven-

¹² M. Gross, Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine, *Istorija XX veka* III (1962), 209 i d.

¹³ *Hrvatska kruna* (dalje HK), 3. V, 17. V, 5. XII. 1908.

¹⁴ Gross, Geneza Frankove stranke n. dj., 47 i d.

¹⁵ HK, 28. V. 1908.

skog kompleksa u Monarhiji uključujući i Slovence. Budući da je saborima poslije aneksije onemogućen rad, oni pokreću organizaciju »Narodnog vijeća« s predstavnicima svih hrvatskih i srpskih stranaka hrvatskih zemalja i Bosne i Hercegovine koji bi istupili s programatskim stavovima i zahtjevima za rješene nacionalnog pitanja. Na svom sastanku 11. prosinca 1908. uprava Stranke prava poziva na organizaciju skupštinskog pokreta u Dalmaciji, koji bi zahtijevao sjedinjenje hrvatskih zemalja s Bosnom i Hercegovinom, uklanjanje apsolutističkog režima u Banovini, uvođenje hrvatskog jezika kao isključivo službenog u Dalmaciji. U tom smislu održava se skupština u Zadru i Šibeniku.¹⁶ Drinkovićevim zalaganjem dalmatinska Stranka prava obraća se strankama u banskoj Hrvatskoj zahtijevajući dogovor radi zajedničke djelatnosti. Na sastanak 29. siječnja dolaze u Zagreb Drinković, Prodan i Dulibić, a prisutni su predstavnici hrvatskog dijela Koalicije, braća Radići, predstavnici starčevićanaca i frankovaca. Hrvatska i Napredna stranka u Dalmaciji odobravaju ovu akciju pravaša.¹⁷ Osnovni problem je stav prema Srbima. Kao i starčevićanci, dalmatinski su pravaši odbili da sudjeluju u protusrpskoj kampanji koju je ministar vanjskih poslova Aehrenthal zajedno s mađarskim ministrom predsjednikom Wekerleom vodio uz pomoć bana Rauha i frankovaca radi opravdanja aneksije. Ta je kampanja došla do vrhunca hapšenjem Srba »veleizdajnika« uoči same aneksije. U siječnju 1909. neposredno prije zagrebačkog sastanka, objavljena je optužnica protiv veleizdajnika, koju su organi vlasti širili kao letak u hrvatskim zemljama i Bosni i Hercegovini. Predstojao je, dakle, veleizdajnički proces u teškoj situaciji aneksione krize koja je mogla dovesti do rata. Istup dalmatinskih pravaša i ostalih hrvatskih stranaka s naglašenom težnjom sporazuma sa Srbima značio je u ovim prilikama potporu »veleizdajnicima« i primljen je u srpskim krugovima s odobravanjem. Međutim, uvjet što ga postavljaju dalmatinski pravaši za taj sporazum, jeste prihvaćanje programa sjedinjenja Bosne i Hercegovine s hrvatskim zemljama od strane srpskih političkih grupacija, a ove nisu sklone takvu rješenju. Posebni otpor pružaju u tom pogledu bosanski Srbi. U *Hrvatskoj Rieči* Drinković osuđuje težnju bosanskih Srba za autonomijom Bosne i Hercegovine, smatrajući da ona pogoduje željama Mađara i Nijemaca da razdvoje i oslabe Jugoslavene. On želi sjedinjenje jugoslaveskih zemalja Monarhije oko Hrvatske, što bi, po njegovu uvjerenju, koristilo Srbiji i omogućilo joj izlaz na more i proširenje na jugoistok! Drinković misli da bi na taj način počelo novo razdoblje napretka i bratstva Srbije, Crne Gore i Hrvatske.¹⁸

Tri dalmatinska poslanika Drinković, Prodan i Dulibić predlažu na zagrebačkom sastanku da se sve hrvatske zemlje slože u državnopravnoj borbi za ujedinjenje Hrvatske i Slavonije, Dalmacije, Istre i Bosne i Hercegovine u jedno samostalno hrvatsko državno tijelo. Da bi se postigla suradnja svih stranaka, tj. i srpskih i muslimanskih, poslanici su spremni ići do »krajnjih granica« što im, po njihovu mišljenju, dopušta hrvatsko državno obilježje, da, naime, Srbima i Muslimanima obećaju kulturnu i crkvenu autonomiju, a posebno Srbima

¹⁶ HK, 15. XII, 19. XII, 29. XII, 31. XII. 1908.

¹⁷ *Historijski arhiv u Zadru*, Predsjedništvo dalmatinskog namjesništva, sv. 666, br. 461, 8. II. 1909.

¹⁸ HR, 3. II. 1909.

ravnopravnost ćirilice s latinicom i slobodnu upotrebu srpske zastave uz hrvatsku državnu zastavu.¹⁹ Čini se da su prisutni predstavnici stranaka, izuzevši frankovce, odnose pozitivno prema tom prijedlogu koji je, prema zamisli Drinkovićevoj, trebalo početi provoditi u život velikim sastankom svih stranaka hrvatskih zemalja i Bosne i Hercegovine.

No ne dolazi ni do ozbiljnih pregovora među samim hrvatskim strankama niti do kontakta sa Srbima. Osnovni je razlog u pritisku vrhova Monarhije. Organizacija, koju zamišlja Drinković, bila bi nova Hrvatsko-srpska koalicija, samo još mnogo opasnija od postojeće budući da bi ona obuhvaćala hrvatske zemlje i Bosnu i Hercegovinu. Bez obzira na različite stavove hrvatskih i srpskih stranaka u vezi s Bosnom i Hercegovinom, svaka eventualna i najmanja suradnja među njima križala bi planove dualističkih i velikoaustrijskih političkih faktora, koji se mogu nadati učvršćenju svojih interesa u hrvatskim zemljama samo slabljenjem unutarnjih političkih snaga, tj. razdvajanjem Hrvata i Srba, a pogotovu u času većeg zaoštavanja krize i izgleda rata protiv Srbije. Akcija dalmatinskih zastupnika nailazi na posebno žestok otpor velikoaustrijskih krugova. U težnji da u hrvatskim zemljama osiguraju političku grupaciju na koju bi se budući vladar mogao osloniti, oni su bacili oko na pravaške skupine kao na svoje oruđe u sukobu s mađarskim vladajućim klasama. Temelj takve grupacije morao je nužno biti protusrpski.²⁰ U svjetlu ovih činjenica postaje jasan napad frankovačke štampe na dalmatinske pravaše kao »srbofile«, što, dakako, ima posebno značenje u vrijeme početka veleizdajničkog procesa i vrhunca aneksione krize. Tako pokušaj dalmatinskih pravaša svršava bez posljedica i sa žestokom novinskom polemikom između dalmatinskih pravaša te zagrebačke i dubrovačke frankovačke štampe.²¹

Na Drinkovićevu inicijativu, a čini se uz potporu dr. Josipa Smodlake, prvaka Napredne stranke, dolazi po svršetku aneksione krize do kontakta između dalmatinskih hrvatskih stranaka, pa se čak osniva međustranačko Narodno vijeće u koje od strane pravaša ulaze Prodan i Drinković.²² No razumije se da suradnja ograničena samo na Dalmaciju nema efekta i da »Narodno vijeće« uopće ne stupa u život. Posebni stranački interesi postupno nadvladavaju zajedničku akciju. Sukobi pravaša s drugim strankama počinju u vezi s novom uredbom o službenom jeziku, a nastavljaju se borbom za prevlast u općinama.

Uoči izricanja osude u veleizdajničkom procesu predstavnici Hrvatske, Srpske i Talijanske stranke u Dalmatinskom saboru predlažu rezoluciju koja osuđuje optužnicu i protestira protiv progona Srba u Hrvatskoj i Slavoniji.²³ Drinković predbacuje toj rezoluciji što protestira samo protiv državnog odvjetnika i procesa, a ne i protiv austro-ugarskih vlastodržaca koji su taj proces upriličili u Zagrebu na sramotu cijelog hrvatskog naroda. Dualistički sistem daje vlast državnom odvjetniku pri njegovim nezakonitim postupcima. Dalmatinski

¹⁹ HK, 13. II. 1909.

²⁰ M. Gross, Erzherzog Franz Ferdinand und die kroatische Frage, *Oesterreichische Osthefte* 5/1966; Gross, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga, n. dj.,
²¹ vidi *Hrvatsku krunu* u toku veljače i ožujka 1909.

²² *Historijski arhiv u Zadru*, Predsjedništvo dalm. namjesništva, sv. 667, br. 1072.

²³ Brzopisna izvješća 42. zasjedanja pokrajinskog sabora dalmatinskoga... 1910, Sv. I, Sjednica 29. IX. 1909, 981 i d. (Dalje DS).

sabor kao jedini predstavnik hrvatskog naroda koji može govoriti, ne smije šutjeti o dualizmu. Kada bi vlastodršci vidjeli energičnu borbu protiv dualizma a za sjedinjenje hrvatskih zemalja, nastavlja Drinković, oni ne bi mogli prijeći preko težnji naroda od šest milijuna! Potrebno je prosvjedovati ne samo u vezi s nečovječnim postupkom protiv optuženih Srba nego i protiv iste djelatnosti vlastodržaca prema cijelom narodu, ističe Drinković. Zato on predlaže ovu rezoluciju: »Prigodom veleizdajničkog procesa u Zagrebu sabor dalmatinski kao integralni dio sabora kraljevine Hrvatske izrazuje svoje negodovanje, što se ta od austro-ugarskih vlasti zametnuta parnica vodila u srcu Hrvatske tobože u ime i u interesu naroda hrvatskoga i proti nečovječnom načinu postupka te vješalima i tamnicama u političkoj borbi najodlučnije prosvjeduje. U samoj parnici vidi posljedice tuđinskih sustava nad narodom hrvatskim u obim polama monarhije i osuđuje te dušmanske sustave koji su kroz vjekove toliko naših i najboljih otadžbenika hrvatskih progonili, osuđivali i kao veleizdajnike ubivali.«²⁴ Rezolucija je u skladu s Drinkovićevim stavom što ga je, po vlastitoj kasnijoj interpretaciji, zastupao u toku 1908—1909, da se, naime, veleizdajnički proces »generalizuje i tako broj sukrivaca pomnoži u neizmjernost«, tj. i na Hrvate, pa bi se, na taj način, onemogućio progon pojedinaca.²⁵

Ova rezolucija potpore progonjenim Srbima očigledno izbjegava spomenuti srpsko ime. Isti je slučaj s pravaškom adresom predloženom saboru dva tjedna kasnije.²⁶ Nesumnjivo dalmatinski pravaši kreću putem napuštanja tradicije negacije postojanja srpske nacije u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini insistirajući, pri tom, na hrvatskom državnom pravu kao bazi za ujedinjenje hrvatskih zemalja i Bosne i Hercegovine. Taj je put postao jasan u vezi s akcijom trojice dalmatinskih pravaša u početku 1909. Međutim, utjecaj frankovačkog hrvatskog ekskluzivizma kao i srpskog ekskluzivizma pojedinih grupacija još je vrlo jak te koči starčevićance i dalmatinske pravaše u njihovoj politici približavanja Srbima. Na svaki način oni se oštro suprotstavljaju frankovačkoj koncepciji da su Srbi u Hrvatskoj glavni neprijatelji Hrvata.

U rezoluciji se jasno osjeća duh »povratka« na ideje Ante Starčevića. Kada ona govori o vjekovnom progonu Hrvata, ostavlja dojam da zapravo ne ratuje samo protiv dualizma nego teži i izvan »okvira« Monarhije. Istovremeno adresa Stranke prava odiše dinastičkim duhom! Jasno je, prema tome, da i u ovom slučaju kao i u pitanju Srba prevladava nesigurnost i kolebanje.

Drinković nesumnjivo ima pravo da se predstavnici većine ne usuđuju otvoreno napasti dualizam kao u krajnjoj liniji krivca i za veleizdajnički proces. To bi moglo uzrokovati zatvaranje Dalmatinskog sabora po čijem poslovniku nisu dopuštene rasprave koje se tiču ugarskog dijela Monarhije. Oni, po riječima predstavnika Hrvatske stranke Vinka Milića, žele samo uoči proglašenja osude protestirati protiv eventualne osude optuženih na vješala.²⁷ Svakako je i Tresić-Pavičić u pravu kada tvrdi da je Drinković govorio »kroz prozor«. Atmosfera suradnje stranaka iz početka god. 1909. posve je nestala i ustupila mjesto prevladavanju stranačkih interesa. Zbog teških sukoba u vezi s općin-

²⁴ DS 1909—1910, Sv. I, Sjeden. 2. X. 1909, 1080 i d.

²⁵ M. Drinković, Hrvatska i državna politika, Zagreb 1928, 5—6.

²⁶ DS 1909—1910, Sv. I, Sjeden. 15. X. 1909, 1548 i d.

²⁷ Isto, Sjeden. 2. X. 1909, 1086 i d.

skim izborima u Makarskoj pravaški poslanici, predvođeni Drinkovićem, opstrukcijom paraliziraju rad Dalmatinskog sabora, koji se, zbog toga, odgađa na početku god. 1910.²⁸

Po svršetku aneksionog razdoblja nastaje za velikoaustrijske krugove krajnji čas da odlučno interveniraju u hrvatskoj politici u interesu dinastije. Jedini oslon budućeg vladara mogle su biti pravaške grupacije koje nisu pouzdane ne samo zbog stalno prisutne mogućnosti suradnje sa Srbima nego i zbog svojih bitnih težnji za oživotvorenje suverene hrvatske države, koja je, čak i zamišljena u okviru Habsburške monarhije, bila u suprotnosti s velikoaustrijskom idejom o snažnoj jedinstvenoj državi s više ili manje proširenom zamaljskom autonomijom. Za velikoaustrijske krugove problem je u tome kako da se posluže mržnjom pravaša protiv mađarske prevlasti, njihovom sklonošću da se priklone Beču, tradicijom koja nije priznavala srpsku naciju u Hrvatskoj, a da ujedno spriječe približavanje njihovu idealu — suverenosti hrvatskoj državi. Hrvatsko katoličko svećenstvo je u očima prijestolonasljednikova kruga nesumnjivo pouzdanije od pravaša, no ono je neorganizirano i podijeljeno u različite protivničke grupacije. Zbog toga se velikoaustrijski krug koristi klerikalnom Slovenskom ljudskom strankom na čelu s dr. Ivanom Šusteršičem i dr. Antonom Korošcem, čija su temeljna načela »pravice Crkve in zvestoba do habsburške dinastije«.²⁹ Šusteršičevom pomoću prijestolonasljednikov krug nastoji provesti svoj plan u hrvatskim zemljama preko pravaškog bloka, koji je trebao postati organ »aule i kurije«, kako je to Drinković kasnije uvidio. Koordinirana djelatnost u tom smislu očigledna je u toku god. 1910. u spašavanju frankovaca u banskoj Hrvatskoj, koji su nakon Friedjungova procesa doživjeli puni slom, njihovim povezivanjem s klerikalnom grupom oko lista *Hrvatstvo* u Kršćansko-socijalnu stranku prava i stvaranjem klerikalne Stranke prava u Dalmaciji.

Razvoj prema klerikalizaciji dalmatinske Stranke prava osjeća se već u proljeće 1910. Klerikalni elementi među svećenstvom, koji se zalažu za političku stranku pod vodstvom crkvene hijerarhije, žestoko se sukobljavaju s anti-klerikalnim naprednjacima. U to vrijeme dolazi do suradnje između dotadašnjih političkih protivnica Hrvatske stranke i Napredne stranke, što smeta velikom dijelu svećenstva u redovima Hrvatske stranke i uzrokuje u njemu sklonost za prijelaz u stranku prava. U toj atmosferi sastaju se dalmatinski biskupi u Šibeniku i konstatiraju opasnost po religiju. Budući da su naprednjaci bili najjači u Splitu, neki splitski svećenici na čelu s Antom Alfirevićem, pobornikom klerikalnih ideja krčkog biskupa Mahniča, posebno insistiraju da se Stranka prava pretvori u izrazito konfesionalnu stranku kojoj bi se oni pridružili. Po Drinkovićevu svjedočanstvu oni su bili slovenski »emisari«. Na jednom sastanku u Šibeniku oni predlažu da svećenstvo uđe u Stranku prava i da se takva konfesionalna stranka pripoji Šusteršičevoj stranci. Drinković i ostali pravaši

²⁸ Isto, Sv. II, Sjedn. 21. I. —3. II. 1910.

²⁹ I. Šusteršič: Moj odgovor, s.l., 1922, 147. Do prvog kontakta između Šusteršiča i prijestolonasljednika došlo je god. 1909, kada mu je Šusteršič predao memorandum o rješenju jugoslavenskog pitanja u okviru Monarhije u smislu trijalizma, strogo u interesu dinastije. Šusteršič kasnije sam priznaje da je rješenje jugoslavenskog pitanja očekivao isključivo od prijestolonasljednika. Šusteršič, n. dj., 63—66, 105. Gross, Erzherzog Franz Ferdinand n. dj., 289 i d; Gross. Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga, n. dj., 28—29.

ne pristaju na taj prijedlog koji bi značio opasnost odvajanja od banovinskih pravaša i pretvorio dalmatinske pravaše u privjesak slovenskih klerikalaca. Oni doduše nastoje da svećenstvo en bloc uđe u stranku, ali i sami prvaški svećenici na čelu s Prodanom ne žele pretvoriti stranku u izrazito konfesionalnu. »Emisari« prihvaćaju stavove vodstva stranke i tako dolazi do velike skupštine u Šibeniku na kojoj svećenstvo demonstrativno ulazi u Stranku prava. Vodstvu stranke nije jasno o kakvoj se političkoj igri radi, da se, naime, bez obzira na postignuti sporazum, pritisak da Stranka prava postane konfesionalna mora nastaviti u interesu velikoaustrijskih krugova kojima smeta pravaški nacionalni program. Sam Drinković zalaže se za prijem svećenstva u Stranku prava. Razočaran neuspjehom djelatnosti za povezivanje hrvatskih i srpskih stranaka god. 1909, upleten u stranačke razmirice, on suzuje svoj program na povezivanje samo pravaških struja. Polazeći s tog stajališta, on vjeruje da će potpora svećenstva ojačati Stranku prava i da će ono u okviru stranke slijediti njen politički smjer.³⁰

Nakon sastanka uprave Stranke prava održava se 11. rujna 1910. velika skupština Stranke prava u Šibeniku s oko 1000 delegata, među kojima se nalazi brojno svjetovno i redovničko svećenstvo. Upravo Drinković »prima« svećenstvo u stranku na toj skupštini. Ističući da je katoličko svećenstvo narodno i da mu je javni i politički rad dužnost, Drinković se obara na one koji žele zabraniti svećeniku političku djelatnost kao na zločince, tuđinske izmećare koji viču protiv svećenstva jer žele uništiti hrvatstvo. Stranka prava ne može biti klerikalna ni konfesionalna stranka, to bi bilo političko samoubojstvo, ona se mora zalagati za vjersku snošljivost, nastavlja Drinković. Po želji svećenika pravaša uprava je zaključila da svećenstvu dade zadovoljstinu za njegov rad. Zato Stranka prava širom otvara vrata svećenstvu da brani hrvatski narod! Na Drinkovićev prijedlog skupština prihvaća izmjenu programa u vezi s religijom. U dosadanjem programu od 1908. bila je samo riječ o poštovanju »vjerskog čuvstva pučanstva«, dok se sada unosi pasus o podizanju narodnog prosvjećenja »na temelju kršćanskih načela uz dužnu dosadašnju snošljivost prema drugim u hrvatskom narodu priznatim vjeroispoviestima«. Drinkoviću se zahvaljuju jedan svjetovni svećenik i jedan franjevac s izjavama da ne žele konfesionalnu stranku nego samo istaknutiju ulogu svećenstva u njoj.³¹

Poslije šibenske skupštine pravaški poslanici svojim načelnim izjavama u Dalmatinskom saboru objašnjavaju svoje stavove u povodu promjena u Stranci prava u vezi s klerikalizmom, odnosom prema Monarhiji i prema Srbima.³² I Prodan i Drinković izjašnjavaju se protiv klerikalizma kao zloupotrebe crkvene vlasti u političke svrhe. Prodan, staviše, ističe da je klerikalizam naročito opasan kada iza njega stoji — Cezarizam! Prodan, prema tome, ne sluti da je novi smjer Stranke prava, kojoj osnova treba da bude staleški organizirano svećenstvo, upravo posljedica cezarizma prijestolonasljednikova kruga. Drinković tumači svoju potporu svećeničkoj organizaciji unutar Stranke prava neuspjehom pokušaja trojice dalmatinskih pravaša god. 1909, kada se pokazalo da

³⁰ HR, 4. V, 3. VIII. 1910, 3. V, 31. VII, 27. XI. 1913.

³¹ HR, 17. IX, 21. IX, 24. IX, 1910; *Oesterreichisches Staatsarchiv*, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, Präs 22 Dalmatien, sv. 2100, br. 9858/1910. (dalje MI).

³² DS 1910, Sjedn. 25. X. 1910, 901 i d.

ni Srbi ni ostale hrvatske stranke ne žele zajedničku djelatnost za sjedinjenje hrvatskih zemalja. Zato je zaključio da ne preostaje drugo nego da se katolici sjedine u jednu veliku stranku, koja bi onda svoje ideje i politiku nametnula »manjinama« u hrvatskom narodu. Pri tom Drinković ne zamišlja nasilno nametanje pravaško-katoličke politike Srbima i muslimanima, nego privlačenje organiziranom snagom. Drinković se osjeća nelagodno jer se ne može založiti ni za liberalizam, ta on je odobrio povezivanje s organiziranim svećenstvom, ni za klerikalizam, jer ne želi prevlast svećenstva u Stranci prava. Stoga on na primjedbe protivnika da je Stranka prava napustila liberalna načela Ante Starčevića odgovora da Starčević nije bio ni liberal ni klerikalac! Ova kolebljivost tipična je god. 1910. i za Drinkovićeve stavove o odnosu hrvatskog pitanja prema Habsburškoj monarhiji. U svom velikom govoru u Dalmatinskom saboru on izražava uvjerenje da će razvoj Monarhije dovesti do propasti dualizma i mogućnosti za provođenje u život sjedinjenja hrvatskih zemalja (uključujući Bosnu i Hercegovinu). Pri tom on govori o cjelovitosti Monarhije i naglašava zajedničke interese hrvatskog naroda ne samo s dinastijom nego i s Monarhijom i prikazuje program Stranke prava kao jamstvo za unutarnju ravnotežu Monarhije, tj. centripetalnih i centrifugalnih sila na njenu području. Radi se dakle o shvaćanju koje izričito predviđa rješenje hrvatskog pitanja u okviru Habsburške monarhije, za razliku od programa Stranke prava 1908. u kojem, kao što sam istakla, nije bilo ni riječi o okviru Monarhije. Ovaj razvoj valja pripisati iluzijama nakon aneksije Bosne i Hercegovine da će austrijski vladajući faktori biti prisiljeni da rješavaju hrvatsko pitanje. Međutim, i Prodan i Drinković se ipak kolebaju u svom »okviraškom« stavu. U polemici protiv frankovaca nakon propasti pokušaja trojice dalmatinskih pravaša god. 1909, Prodan je u tom pitanju bio dosta nejasan. No jedna njegova izjava može ilustrirati konstantu u njegovu shvaćanju, koja u tom času vrijedi i za Drinkovića. Prodan je, naime, napisao: »Nacijonalno je hrvatsko pitanje vjekovito, a program od godine 1894 (tj. okviraški program, M. G.) to je temporaran program.«³³ U suprotnosti sa svojim »okviraškim« stavom, koji po svojoj logici pretpostavlja uvjerenje u mogućnost rješenja hrvatskog pitanja unutar Monarhije, Drinković u spomenutom saborskom govoru god. 1910. kaže: «... ja držim, a ovo kažem posve ozbiljno predstavniku Nj. Veličanstva (prisutnom namjesniku Nardelliju, M. G.), da smo mi pravaši još jedini i zadnji pokušaj našeg naroda, da smo mi još posljednja hrvatska stranka, koja se nada u oživotvorenje svoga programa u cjelovitosti ove Monarhije.«³⁴ Ako narod, koji ima u svojim rukama južnu granicu Monarhije, izgubi nadu u pravednost, onda je lako zamisliti da neće braniti Monarhiju, nastavlja Drinković u prijetećem tonu. Čini se da je u ovom času u Drinkovića jača »okviraška« misao nego ideja o rješavanju hrvatskog pitanja izvan Monarhije. Te su prijetnje više taktika, kojom će se predstavnici pravaških struja obilno poslužiti god. 1912. i 1913, između ostalih i Dulibić, kako bi ubrzali odluku dinastije da se ipak pozabavi rješavanjem hrvatskog pitanja. No činjenica jest da Drinkovićev govor nije dao jasni odgovor što on misli o »okviru«. Zato ga poslanik Ante Trešić-Pavičić izričito pita da li je on zapravo za ili protiv »okvira«, dok Ante

³³ HK, 16. II. 1909.

³⁴ DS 1910, Sjedn. 25. X. 1910, 910.

Trumbić ističe poznatu činjenicu da Drinković najmarljivije od sviju proučava djela Ante Starčevića, te izražava svoje čuđenje što Drinković suprotstavlja ideju o 'zajedničkim interesima hrvatskog naroda ne samo s dinastijom nego i s Monarhijom ideji Ante Starčevića koji je smatrao da je Hrvatska samostalna i da nema druge veze s Monarhijom osim vladareve osobe. Drinković je dakle primoran da se izjasni, što mu je teško jer nije načistu s kojom se od dviju mogućnosti može realno računati. Zato on izjavljuje da je i za i protiv okvira, i za i protiv Austrije, prema tome kako njeni vlastodršci budu postupali s Hrvatskom.³⁵ To je god. 1910. mogao biti jedini realni odgovor. Tek dvije godine kasnije Drinkoviću će biti posve jasno da se hrvatsko pitanje ne može rješavati unutar Monarhije. Drinković tvrdi da je i Starčević imao takvo mišljenje uvjetnog odnosa prema Austriji. No kasnije će biti uvjeren da je »okvir« ubačen prevarom u pravaški program.

Klerikalizacija Stranke prava nužno nosi u sebi protusrpski smjer. Međutim, prvaci dalmatinske Stranke svojom su akcijom god. 1909. već bili dobrodošli prema suradnji sa Srbima i priznavanju srpskog nacionalnog imena. Iz njihovih se izjava u Dalmatinskom saboru god. 1910. vidi da su na tom putu zastali. Ovisit će, dakle, o razvoju prilika u Hrvatskoj da li će krenuti dalje ili ne. Drinković u svom govoru optužuje prvenstveno Srbe zbog neuspjelog pokušaja trojice dalmatinskih pravaša i tvrdi da oni ne žele sjedinjenje hrvatskih zemalja (uključujući Bosnu i Hercegovinu). On ne vjeruje u iskrenost izjava banovinskih i dalmatinskih srpskih grupacija za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Prodan ističe ovisnost Srbije i Crne Gore o Hrvatskoj i obratno, zbog zajedničkih interesa u borbi s Mađarima i Nijemcima. Laž je, nastavlja Prodan, da pravaši ne priznaju postojanje onih koji žele biti Srbi. Oni samo ne mogu priznati politički element koji bi radio protiv interesa hrvatskog naroda. Granica do koje Prodan priznaje Srbe je kulturna. Srbi »kao kulturni elementi u kulturnom smislu, u koliko su predstavnici ili pripadnici istočne kulture, imaju pravo da svoje osobine, u koliko ih imaju, očuvaju«.³⁶ Zanimljivo je da Prodan i Drinković ne izbjegavaju srpsko ime kao što su to uradili u svojim izjavama godinu dana prije toga.

Početak god. 1911. sav je u znaku žestoke »kulturne borbe« pravaša i anti-klerikalnih naprednjaka. Hrvatska stranka glavni im je konkurent u općinskim izborima. U predizbornoj borbi dolazi do izgreda u makarskom okrugu, ali i drugdje, pri čemu Stranku prava posebno zastupaju neki svjetovni svećenici i franjevci. Pravaši tvrde da se vlasti drže pristrano na njihovu štetu pa se žale vrhovnim instancijama u Beču. Napose su bijesni na namjesnika Nika Nardellija koji simpatizira s Hrvatskom strankom.³⁷ U svom izvještaju ministru unutrašnjih poslova o dalmatinskim strankama on ih zaista prikazuje u najcrnjem svjetlu. Po njegovu mišljenju prvak stranke nije njen predsjednik Prodan, koji ima malo političke spretnosti, nego je vode Drinković i Dulibić. Namjesnik posebno ističe splitsku kršćansko-socijalnu grupu i veliku ulogu svećenstva u stranci. Pravaši, a posebno poslanici Dulibić i Ivanišević (koji je prešao pravašima iz Hrvatske stranke), vrlo oštro istupaju protiv vlade jer im

³⁵ Isto, Sjedn. 26. X. 1910.

³⁶ Isto, 950.

³⁷ MI 1911, sv. 2101, br. 1918, 4765, 5409, 5960 i d.

Nardelli nije pomogao u izbornoj borbi. U izbornoj kampanji oni su se predstavljali kao oslon prijestolja i oltara. Nardelli se u tom izvještaju trudi, da, nasuprot tome, prikaže Stranku prava kao protuaustrijsku u duhu Ante Starčevića, te sastavlja popis protuaustrijskih izjava pravaša, koje kulminiraju već spomenutim Drinkovićevim govorom u Dalmatinskom saboru god. 1910, kada je rekao Nardelliju da je Stranka prava možda posljednja koja želi riješiti nacionalno pitanje unutar Monarhije. Nardellijev izvještaj, međutim, ne odgovara stvarnosti jer naglašava isključivo komponentu koja se u ovom času nalazi u fazi punog povlačenja pred proaustrijskom ofenzivom. Budući da Nardelli vidi u pravaških političara samo negativna obilježja, on ne želi da vlada napusti svoje prijazno držanje prema političarima Hrvatske stranke, koji, po njegovu mišljenju, uživaju povjerenje većine inteligencije.³⁸ Ovim stavom Nardelli potpisuje svoje penzioniranje jer se pokazao kao nepogodan namjesnik za provođenje velikoaustrijskih planova uz pomoć izgradnje klerikalne organizacije pod pravaškom firmom. Stoga, zauzimanjem Šusteršičevim, namjesnik postaje austrijski Nijemac Mario Attems, gotovo u isto vrijeme kada i sam Šusteršič dobiva položaj kranjskog pokrajinskog poglavara. Attems održava neposredne veze s prijestolonasljednikovom kancelarijom i sustavno radi na tome da se klerikalna Stranka prava pretvori u režimsku grupaciju.³⁹

Ljeti 1911. najzad se ostvaruje davna želja šibenskih pravaša. Naime, pravaške struje u banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji, Istri, Bosni i Hercegovini povezuju se u svepravašku organizaciju, nakon što je došlo do izmirenja starčevićanske i franko-klerikalne struje i njihova fuzioniranja u Stranku prava, te do primirja između Stadlerova kruga i Hrvatske narodne zajednice u Bosni i Hercegovini. Na sastanku u Zagrebu 24—25. srpnja aktivno sudjeluju Drinković, Krstelj i Prodan. Razumije se da je formalna zajednička organizacija morala izazvati oduševljenje u pravaškim redovima. Ona im je davala osjećaj relativne snage i približavanja tradicionalnom pravaškom idealu, naime pregovorima između Stranke prava na čelu hrvatskog naroda i vladara radi rješenja hrvatskog pitanja. U nizu članaka *Hrvatska rieč* obara se na političke protivnike, koji tvrde da je svepravaška organizacija Šusteršičevo djelo. Drinković likuje: »Nastupilo je doba da narod hrvatski radi samo i jedino za sebe«, vjeruje on naivno.⁴⁰ Proći će još jedna godina dok će on najzad shvatiti da se radi o zakulisnoj igri »po partituri kamarile«. U jesen 1911. konstituira se Vrhovna uprava jedinstvene Stranke prava u kojoj Dalmaciju predstavljaju Prodan, Drinković i Krstelj.⁴¹ Drinković je vrlo aktivan u pripremi općepravaškog sastanka u Zagrebu u siječnju 1912. Dulibić kasnije tvrdi da je memorandum predan vladaru i prijestolonasljedniku, što ga je potpisalo 55 pravaških poslanika hrvatskih zemalja i Bosne i Hercegovine, Drinkovićevo djelo, a to se može zaključiti i po nekim izjavama samog Drinkovića.⁴² Memorandum »trijalističkog sabora« u očima je pravaša prvi korak prema pregovorima s krunom. Njegovi

³⁸ *Historijski arhiv u Zadru*, Namjesništvo, Tajni spisi 13/1911. (Dalje TS).

³⁹ HR, 25. XI. 1913. U arhivima namjesništva i ministarstva unutrašnjih poslova nalazi se korespondencija između Attemsa i prijestolonasljednikova adutanta Karla Bardolffa.

⁴⁰ HR, 26. VII, 29. VIII. 1911.

⁴¹ MI, sv. 2101, br. 9485/1911.

⁴² *Hrvatska misao* 23. VII. 1913. HR 12. XII. 1913.

zahtjevi kulminiraju u želji da kralj sazove sabor svih hrvatskih zemalja (uključujući Bosnu i Hercegovinu) koji bi zajedno s njime utvrdili položaj Hrvatske prema Monarhiji. Iako posve legitimistički i dinastički, ovaj memorandum ipak uzrokuje nezadovoljstvo kod velikoaustrijskih krugova jer zahtijeva državnu samostalnost i cjelokupnost Hrvatske.⁴³

Istovremeno sukob između Stranke prava i Hrvatske stranke zbog izbora u Makarskoj postiže vrhunac. Pravaši štaviše, opstrukcijom ometaju rad Dalmatinskog sabora. Međutim, imenovanje novog bana Cuvaja u Hrvatskoj jednim udarcem mijenja razvoj stranačkih prilika u Dalmaciji i položaj svepravaške organizacije. Drinković očekuje novu godinu 1903, a sve stranke Dalmatinskog sabora složno protestiraju prekidom vijećanja na dan kada se trebao sastati nezakonito raspušteni Hrvatski sabor.⁴⁴ No prilike u Hrvatskoj potiču trajniju suradnju među dalmatinskim strankama. Omladinske demonstracije i apsolutizam uzrokuju zajedničku manifestaciju solidarnosti svih struja u Šibeniku (Stranke prava, Napredne stranke, Hrvatske stranke, Srpske stranke i socijalista). *Hrvatska Rieč* podupire sporazum Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije u banskoj Hrvatskoj.⁴⁵ Upravo taj sporazum postaje za mađarsku vladu povod uvođenju komesarijata, koji će proširiti uvjerenje da hrvatske zemlje ne mogu očekivati nikakav napredak unutar Habsburške monarhije.

Uprava dalmatinske Stranke prava odobrava sporazum s Koalicijom, proglašava stanje u Banovini pitanjem cijelog hrvatskog naroda, želi obranu domovine u suradnji sa svim hrvatskim i srpskim strankama, očekuje i pomoć Slovenaca te odlučnu djelatnost u Carevinskom vijeću i u delegacijama za povratak ustavnog stanja u Hrvatskoj.⁴⁶ Po Drinkovićevu svjedočanstvu uprava Stranke prava je tada odlučila da će se založiti za opstrukciju u Carevinskom vijeću i delegirala je Drinkovića, Dulibića i Krstelja da nagovore Slovence na akciju koja bi postavila na dnevni red ne samo ukidanje komesarijata nego i hrvatsko pitanje uopće, pa se ne bi zadovoljila samo nekim efemernim prijedlogom ili interpelacijom. Drinković je krenuo u Ljubljanu da pridobije Šusteršića za opstrukciju, ali bez uspjeha.⁴⁷ U dogovoru s austrijskom vladom Šusteršić interpelira o događajima u Hrvatskoj, a ministar predsjednik Stürgkh daje izjavu kakvu dotada nije dao ni jedan dualistički austrijski ministar kojemu je prema ustavu zabranjeno miješanje u pitanja ugarskog dijela Monarhije. Ministar je obećao da će se u okviru svojih kompetencija založiti za uvođenje ustavnog stanja u Hrvatskoj u interesu unutarnje i vanjske politike cijele Monarhije. Ova senzacionalna izjava ostala je potpuno bez efekta u času velikog sukoba zbog vojnih reformi između dvora i mađarskih vladajućih krugova. Ipak, zbog neobičnosti ove izjave, mnogi vjeruju da će komesarijat za kratko vrijeme pasti, pa Drinković brani Šusteršića što je odustao od opstrukcije jer su dani komesara tobože odbrojani, napadajući pri tom držanje Hrvatsko-srpske koalicije koja se ustručava ući u energičnu borbu. Sam Drinković misli da je, s obzirom na vanjsku i unutarnju politiku Monarhije, trenutak pogodan za bitku protiv dualizma uopće. Ponovno oživljavanje politike »Narodnog vijeća«

⁴³ Gross, Erzherzog Franz Ferdinand n. dj. 290.

⁴⁴ HR, 4. II. 1912. DS 1912, Sjedn. 7. II. 1912.

⁴⁵ HR, 6. III, 20. III, 24. III. 1912.

⁴⁶ HR, 11. IV. 1912.

⁴⁷ HR, 29. XI. 1913.

povezivanjem svih stranaka ne smatra korisnim jer se suradnja pokazala nemogućom god. 1909, a i sada u vezi s komesarijatom. On se nada da će Stranka prava ojačati, pa će joj se pridružiti i drugi.⁴⁸

Šusteršič nije izvršio svoje obećanje da će pokrenuti opstrukciju ako Stürkhova izjava ostane bez posljedica, pa je Drinković pomalo počeo shvaćati da je njemu znatno više stalo do obzira prema vrhovima Monarhije nego do sređivanja prilika u Hrvatskoj. Na dnevnom redu Carevinskog vijeća bili su, naime, vojni zakoni, koji su imali zadatak da ojačaju vojnu snagu Habsburške monarhije i lojalni Šusteršič nije želio otežati njihovo izglasavanje u Carevinskom vijeću opstrukcijom u korist ukidanja komesarijata. Šusteršičev Slovensko-hrvatski klub u Carevinskom vijeću, koji od kraja 1910, tj. nakon nastanka klerikalne Stranke prava, obuhvaća i dalmatinske pravaške poslanike, glasao je za vojne reforme, pri čemu se dalmatinski zastupnici uzdržavaju od glasanja (tj. i Dulibić), izuzevši Prodana koji je glasao protiv vojnih zakona. Tada je Drinković prvi put javno digao svoj glas protiv popuštanja dalmatinskih pravaša Šusteršičevu utjecaju. Iza kulisa on je već 1911. upozoravao predsjednika Svepravaške organizacije Milu Starčevića na opasnost da Hrvati postanu privjesak slovenskih klerikalaca i da se centar hrvatske politike prenese u Ljubljano.⁴⁹ Drinković je smatrao da nacionalni ponos Hrvata zahtijeva ne samo da glasaju protiv vojnih osnova nego da to i opravdaju odlučnim izjavama, tj. osudom ne samo Cuvajeva komesarijata nego i opće djelatnosti vlastodržaca u svim hrvatskim zemljama i Bosni i Hercegovini. Stoga on u *Hrvatskoj Rieči* zahtijeva sastanak uprave dalmatinske Stranke prava radi ocjene postupka bečkih zastupnika i odnosa prema Šusteršičevu klubu. U međuvremenu daje ostavku na časti potpredsjednika Stranke prava.⁵⁰ Slovenskim klerikalcima pruža otpor i član starčevićanske grupe Stjepan Zagorac, zalažući se za odlučnu politiku a protiv životarenja od slatkih i lukavih riječi vlastodržaca koji ne priznaju čak ni valjanost studija na Zagrebačkom sveučilištu za austrijski dio Monarhije, a kamoli veće nacionalne zahtjeve.⁵¹ Mile Starčević i Prodan također ne odobravaju postupak dalmatinskih pravaša i Šusteršičeve grupe, ali drže da u interesu teško postignutog jedinstva pravaške organizacije Drinković nije smio javno izreći svoju kritiku. No Drinković izjavljuje da je njegov korak plod razmišljanja i dogovora te da on nastoji spriječiti da Stranka prava bude ma čije oruđe.⁵²

Na svom sastanku uprava dalmatinske Stranke prava nije se poistovetila s držanjem svojih poslanika u vezi s vojnim reformama. Istaknuvši da je stav dalmatinskih pravaških zastupnika posljedica njihove pripadnosti hrvatsko-slovenskom klubu u Carevinskom vijeću, uprava zaključuje da oni moraju ubuduće imati slobodne ruke bez obzira na klub. Odnose Stranke prava sa Slovenskom narodnom strankom treba riješiti Vrhovna uprava Stranke prava.⁵³ Tako Drinković dobiva zadovoljštinu za svoj istup i povlači svoju ostavku. No njegov sukob s vodstvom Stranke prava samo je odgođen.

⁴⁸ HR, 26. IV, 1. V, 3. V, 8. V, 15. V, 30. V. 1912.

⁴⁹ HR, 29. XI. 1913.

⁵⁰ HR, 23. VI. 1912.

⁵¹ *Hrvatski dnevnik*, 20. VI. 1912. HR 3. VII. 1912.

⁵² HR, 28. VI. 1912, 29. XI. 1913.

⁵³ HR, 10. VII. 1912; Mi, sv. 2102, br. 7741/1912.

U međuvremenu zbio se i Jukićev atentat na komesara Cuvaja koji je imao velik utjecaj na rast otpora protiv vlastodržaca, kako se vidi i iz rezolucije šibenskoga pravaškog općinskog zastupstva u povodu votiranja svote od 100 kruna kao pomoć optuženim omladincima. »Obćinsko vieće u Šibeniku smatra i prosuđuje atentat Luke Jukića na kr. komesara Cuvaja posljedničim činom neminovnog otpora proti nasilju i ugnjetavanju, činom kojemu se primjeri vide u povjesti svih potlačenih naroda, jer ga elementarnom silom izazivlju nesnosne prilike, u koje je uslied nasilja narod doveden, pa dok takove prilike traju, takovi čini ne samo što se ne mogu ukloniti nego teško, da i ostanu osamljeni.«⁵⁴

Drinkovićeva je *Hrvatska Rječ* pisala ogorčeno i potresno o Jukićevu procesu pa je zbog toga bila često zaplijenjena. U otvorenom pismu ministrima unutarnjih poslova i pravde Drinković poručuje »javnu tajnu: «... ako se hrvatski narod i hrvatskog i srpskog imena ne bude mogao slobodno razvijati u jedinstvenoj političkoj cjelini u sklopu ove monarhije, tražit će on, i u danim prigodam naći će put da se bude mogao razvijati i drugačije.«⁵⁵ Drinković je slično govorio i 1910, ali onda je još uvijek vjerovao u mogućnost ostvarenja hrvatskih želja u Monarhiji, dok je sada već načistu s time da su to isprazne nade. Zbog toga problem suradnje hrvatskih i srpskih stranaka postaje za njega sve aktualniji.

Vidjeli smo da su Drinković i Prodan u vrijeme nove organizacije Stranke prava god. 1910. zastali na putu sporazuma sa Srbima. No čini se da se Drinković godinu dana kasnije zalagao u Vrhovnoj upravi za dogovor sa Srbima, a to su željeli i starčevićanci. Na sastanku Vrhovne uprave u Sarajevu 7—9. lipnja 1912. Drinković je s Krsteljem, Zagorcem i nekim Bosancima (vjerojatno s Josipom Sunarićem) uvjeravao ostale članove da pravaši, žele li uspostaviti hrvatsku državu, moraju surađivati sa Srbima »jer bez toga da ne možemo biti nego igračka u rukama vlastodržaca.«⁵⁶ Vrhovna je uprava, štaviše, izabrala odbor, u kojem je bio i Drinković, radi razgovora s nekim srpskim predstavnicima o sporazumu. Drinković je, bez obzira na otpor srpskih predstavnika prema pravaštvu, došao do uvjerenja da je zajednički rad moguć. Zbog toga on je bio i u Zagrebu. No njegovoj se djelatnosti ponovo suprotstavlja utjecaj slovenskih klerikalaca.

U toku 1912. trebalo je srediti odnose između Svepravaške organizacije i Slovenske ljudske stranke radi osnivanja zajedničke organizacije. Na sastanku predstavnika Vrhovne uprave i Slovenske ljudske stranke 18—19. rujna 1912. došli su do izražaja različiti stavovi. Ipak je zaključeno da se priđe pripremi zajedničke organizacije na čelu s hrvatsko-slovenskim egzekutivnim odborom koju je trebalo svečano konstituirati na sastanku u Ljubljani. U tu svrhu izabran je odbor u koji su ušli i Drinković i Krstelj. Sastanak tog odbora održao se 9—10. listopada u Beču u času kada je bilo već posve jasno da predstoji Balkanski rat. Drinković je želio da ljubljanska manifestacija bude u duhu protesta protiv položaja jugoslavenskih zemalja u Monarhiji i izraza

⁵⁴ MI, sv. 2102, br. 10987/1912.

⁵⁵ HR, 17. VIII. 1912. Dulibić je još u lipnju izjavio u Carevinskom vijeću da je došao krajnji čas za zadovoljenje pravednih želja Hrvata u Monarhiji, jer će inače prisutni hrvatski zastupnici biti posljednji koji će željeti rješenje nacionalnog pitanja u Monarhiji. HR 12. VI. 1912.

⁵⁶ HR, 2. XII. 1913.

solidarnosti s balkanskim saveznicima. Ponovo je insistirao na suradnji sa Srbima. Nasuprot tome, A. Korošec predložio je u ime slovenskih klerikalaca rezoluciju potpune lojalnosti koja je, usprkos pasusu o simpatiji za sve potlačene narode, tj. i balkanske, davala dojam da su Hrvati i Slovenci spremni da ratuju za Monarhiju protiv Srbije. Drinković i Krstelj bili su uvjereni da je ta rezolucija naručena od ministra vanjskih poslova i da je ona zapravo glavni razlog za sazivanje hrvatsko-slovenske skupštine, na koju oni, zbog toga, nisu željeli ići. U rezoluciji slovenskih klerikalaca zahtjeva se »jedinstvo, pravo i slobodni razvoj hrvatsko-slovenskog naroda u okviru Habsburške monarhije«. Dalje se kaže: »Svjestni smo da su hrvatsko-slovenske pokrajine od odlučne važnosti za položaj monarhije kano velevlasti i kako se sjećamo svojih dužnosti naprama monarhiji tako odlučno zahtievamo i očekujemo, da se već jednom sjeti monarhija svojih dužnosti napram narodu.«⁵⁷ U svom pismu Prodanu Drinković kaže da barem ne bi trebalo poniziti i sramotiti stranku, kada se već ne može ništa ozbiljna uraditi. »Mi za drugo izdanje Frankovih legija nismo pod nikakvu cijenu.«⁵⁸ Drinković je pod pritiskom Vrhovne uprave ipak krenuo u Ljubljani. Predstavnici slovenskih klerikalaca Šusteršič, Korošec i Krek nisu ni pod koju cijenu htjeli pristati da se »okvir« izbaciti iz rezolucije i da se naglasi solidarnost sa Srbima u Balkanskom ratu. Ogorčen što bi Stranka prava u času izbijanja Balkanskog rata, Cuvajeva komesarijata i izuzetnih mjera u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini trebala o svemu tome šutjeti a istaknuti samo svoje dužnosti prema »okviru«, Drinković je na burnoj sjednici hrvatskih predstavnika 19. listopada u Ljubljani predložio vrlo oštru rezoluciju. Zahtijevajući sjedinjenje hrvatskih zemalja i Bosne i Hercegovine na temelju pravaškog programa, rezolucija pozdravlja sve suborce, a posebno Srbe i Muslimane, protestira protiv tlačenja i rascjepkanosti i pozdravlja borbu Bugarske, Srbije i Crne Gore a ističe da Hrvati i Slovenci ni u kojem slučaju neće sudjelovati u sprečavanju slobode drugih naroda, tj. neće ratovati za Monarhiju a protiv balkanskih saveznika. Dakako, pravaški predstavnici nisu prihvatili ovu rezoluciju, ali ni onu slovenskih klerikalaca, nego jednu treću koja ublažava s jedne strane oštrinu Drinkovićevu a s druge strane poniznost Koroščevu. Međutim, predstavnici slovenskih klerikalaca insistiraju na svojoj rezoluciji bez ikakvih izmjena pa Hrvati najzad popuštaju. Drinković nije išao na plenarnu sjednicu hrvatsko-slovenskih predstavnika koja je primila »bečku« rezoluciju. Za njega je bilo simbolično što je dvorana bila ukrašena velikim crno-žutim zastavama a malim hrvatskim i slovenskim, dok mu se slika Ante Starčevića činila u tom ambijentu kao gorka poruga.⁵⁹

Kao i u pitanju vojnih reformi, Drinković je ne pitajući Vrhovnu upravu prosvjedavao u *Hrvatskoj Rieči*. Objavio je samo pravašku rezoluciju koja nije bila prihvaćena. Treba istaknuti da ni *Hrvatska kruna* ni Starčevićeva *Hrvatska* nisu objavile tekst slovenske rezolucije i da su se uopće ograničile na vrlo šturi i kratki izvještaj sa slovensko-hrvatskog sastanka, dok su inače u sličnim situacijama bila upotrebljena sva sredstva propagande uz velike fraze i talam-

⁵⁷ Isto, Kršćansko-socijalni (prijestolonasljednikov) organ *Richspost* (22. X. 1912) donosi cijeli tekst rezolucije.

⁵⁸ *HR*, 2. XII. 1913.

⁵⁹ *HR*, 6. XII. 1913. Drinković, n. dj., 6.

base. To u najmanju ruku dokazuje da su Prodan i Starčević imali do stanovite granice isti stav kao Drinković. No očigledno je da nisu htjeli iznositi svoje mišljenje u javnost.

U vezi s prihvaćenom rezolucijom slovenskih klerikalaca Drinković kaže: »Mi u istinu nećemo nikada pristati da tko misli, pa bili to i najmjerodavniji krugovi, da smo mi Hrvati takovi da prosimo pomoć od onih koji nas tlače i da im govorimo o našim dužnostima u času kad nitko ne zna za nikakovu dužnost prema narodu hrvatskom«. S jasnom aluzijom na prve ratne uspjehe balkanskih saveznika Drinković izjavljuju: »Sada je nastupilo doba pogibelji ali ne za narod hrvatski jer on više nema što izgubiti.« Poslanici hrvatskog naroda ne smiju dodati ostalim nevoljama još i poniženje i govoriti o svojim dužnostima prema Monarhiji u času kada vlade Austro-Ugarske gaze hrvatski narod, ali istovremeno trebaju izjavu Stranke prava, predstavnice većine katolika na jugu Monarhije, kao potporu protiv balkanskih saveznika. Hrvatski narod ne može biti »oruđe tuđe veličine a svoje propasti« — zaključuje Drinković.⁶⁰ Tako se nova hrvatsko-slovenska organizacija predstavila u poniznom, dinastičkom ruhu. Međutim, utjecaj Balkanskog rata nije dopustio učvršćenje toga duha čak ni među samim slovenskim klerikalcima.⁶¹

Rat balkanskih saveznika protiv Turaka izazvao je i u hrvatskim zemljama veliko oduševljenje koje je prodrlo duboko u pravaške redove do najzagriženijih srbofoba. Dakako, bilo je različitih varijanti među pravaškim strujama i pojedincima od neutralnosti do bezrezervne potpore oslobodilačkom ratu. Privremeno »prošla su vremena graničarstva« — kako je Drinković s pravom konstatirao. Čak i slovensko-hrvatski klub na Carevinskom vijeću markirao je svoje nezadovoljstvo sa stanjem Jugoslavena u Monarhiji opstrukcijom u proračunskom odboru Carevinskog vijeća, pri čemu je vrlo aktivan bio Dulibić. U jednom od svojih opstrukcionih govora on je kao Hrvat pozdravio »braću jugoslavenske junake« i izrazio divljenje Južnih Slavena Monarhije tim hrabrim »lavovima« koji su sretni što se mogu boriti za svoju domovinu. I tom prilikom Dulibić je izjavio da će Cuvajev komesarijat, ako potraje, uzrokovati u narodu uvjerenje da ne može napredovati u Monarhiji.⁶²

Zauzeće Soluna 9. studenog 1912, kao izraz istjerivanja Turaka s Balkana, primljeno je s velikim manifestacijama u Splitu i Šibeniku, gdje je pravaško općinsko vijeće proglasom pozvalo stanovništvo da okiti kuće i izvjesi zastave.⁶³ Desetog studenog manifestirala je velika povorka šibenskih pravaša i naprednjaka pod zastavama na čelu s gotovo svim općinskim odbornicima. Govorili su načelnik Krstelj, Drinković i srpski predstavnik Bakotić. Drinković je, čini se, rekao da Hrvati i Srbi više ne smiju dati vojnike Nijemcima, da su Jugoslaveni dosad uzalud molili u Beču, ali sada mora moliti sam Beč! Upozoravao je da Dalmacija ne smije biti most za ropsku politiku Austrije na Balkanu, nego naprotiv, brana protiv te politike.⁶⁴ Prema različitim izvještajima vikalo se protiv Cuvaja, Austrije, pa i samog »čelavca«, tj. Franje Josipa, a klicalo

⁶⁰ HR, 23. X, 30. X. 1912.

⁶¹ Organ Slovenske ljudske stranke »Slovenec« odlučno je podupirao balkanske saveznike pa ga je Šusteršič morao osuditi. Šusteršič, n. dj., 103.

⁶² HR, 9. XI, 16. XII, 18. XII, 21. XII. 1912.

⁶³ HR, 9. XI. 1912.

⁶⁴ Naprednjak, 15. XI. 1912.

se Jukiću. Attems je u tim prilikama raspustio općinska vijeća Splita i Šibenika i postavio komesare.⁶⁵ Ukidanje općinske autonomije izazvalo je opće ogorčenje u Dalmaciji i zajednički protest sviju, dotada zavađenih, stranaka. Protestirajući protiv »krštenih Turaka u Beču«, *Hrvatska Rieč* je pisala: »Austrija je izmirila do krvi zavađenu braću!«⁶⁶

Nakon dogovora predstavnika svih hrvatskih i srpskih struja u Šibeniku održana je 24. studenog u Zadru velika međustranačka protestna skupština kojoj su prisustvovala 32 hrvatska i srpska dalmatinska poslanika (tj. svi izuzevši trojicu opravdano odsutnih). Među ostalima govorio je i Drinković, istaknuvši ponovo da »naš zajednički narod« hrvatskog i srpskog imena mora biti brana protiv germanstva, a ne njegov most na Balkan, On je, čini se, izrazio želju da se pobjedničke balkanske države pobrinu da i Slaveni Monarhije dobiju slobodu. Predložio je rezoluciju sastavljenu u sporazumu s Antom Trumbićem, koju je skupština primila. U rezoluciji izražava se divljenje balkanskim narodima i protest protiv pokušaja vladajućih krugova Monarhije da izazovu »bratoubilački rat«, tj. rat protiv Srbije. Izjave simpatija za balkanske saveznike posljedica su prirodnih osjećaja. Rezolucija dalje prosvjeduje protiv policijskih mjera u Dalmaciji, nesazivanja sabora u Bosni i Hercegovini, komesarijata u Hrvatskoj, postupaka koji su u punoj suprotnosti s brigom vladajućih krugova za autonomiju — Albanije.⁶⁷ Drinković je, čini se, bio uvjeren da sada postoje čvrsti temelji za provođenje u život želje koju je, s prekidima, izražavao još od god. 1905, naime za zajedničku organizaciju svih hrvatskih i srpskih stranaka.

Međutim, manifestacije simpatije za balkanske saveznike, koje su, kako je namjesnik Attems morao utvrditi, disale otporom protiv Monarhije, te mogućnost trajnijeg sporazuma srpskih i hrvatskih stranaka, nužno su pokrenule ne samo stroge mjere vlade i vojsku detektiva nego i one snage u pravaškoj organizaciji koje su djelovale u interesu dinastije.⁶⁸ Sam prijestolonasljednik bio je strašno pogođen protumonarhijskim iskazima upravo u Dalmaciji, gdje je smatrao da ima veće mogućnosti neposrednog utjecaja nego u Hrvatskoj pod mađarskom prevlasti. On i kralj zahtijevali su najstrože mjere protiv dalmatinskih demonstracija osuđujući pri tom nesposobnost dalmatinske uprave.⁶⁹ Razumije se, dakle, da je protiv uvjerenja koje je raskrstilo s Monarhijom, a čiji je najizrazitiji predstavnik u pravaškim redovima Drinković, krenula u borbu struja »auličnog katoličanstva«, dinastičnosti i »čistog« hrvatstva. Poslije »srpske« Zadarske rezolucije 24. studenog 1912. započela je ofenziva klerikalnih elemenata koji su god. 1910. ušli u Stranku prava.^{69a} S njima se

⁶⁵ MI, sv. 2102, br. 11569, 11594, 11595; TS 87, 90, 115/1912; M. Živanović, Dve demonstracije u Splitu i Šibeniku 1912. god., *Radovi JAZU*, Zadar III, 1957; Gross, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga, n. dj., 50 i d.

⁶⁶ HR, 18. XI. 1912.

⁶⁷ MI, sv. 2102, br. 11869/1912; HR 25. XI. 1912.

⁶⁸ J. B e r o š, Dalmacija pod terorom Attemsove administracije, *Zadarska revija* 5/1964.

⁶⁹ Gross, Erzherzog Franz Ferdinand n. dj., 293; Gross, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga n. dj., 51 i d.

^{69a} *Hrvatska kruna* ustala je protiv kampanje splitskog klerikalnog lista *Dan*, a i zagrebačka *Hrvatska* odbijala je navale ovog i drugih klerikalnih listova. *HK*, 30. XI, 11. XII, 14. XII, 21. XII, 25. XII. 1912. *Hrvatska* npr. 7. XII. 1912.

solidarizirao šibenski poslanik u Carevinskom vijeću Dulibić. U kasnijoj polemici on će žigosati Drinkovićevu prevrtljivost budući da je on od izrazitog legitimista postao tobože preko noći, u vrijeme Balkanskog rata, »revolucionar«, tj. protivnik Monarhije, pa mu, po Dulibiću, više nema mjesta u Stranci prava.⁷⁰ Dulibićeve riječi mogle su suvremenicima zvučati uvjerljivo. No prateći Drinkovićev razvoj od god. 1905., njegova kolebanja i teturanja u procjeni položaja u Monarhiji, njegovu rastrganost između kampanilističke malograđanske atmosfere i stalno tinjajućeg razumijevanja za glavne nacionalne probleme, njegovu težnju da pokuša primijeniti ideje Ante Starčevića u novim prilikama, njegovo posrtanje između pravaške tradicije i konkretnog političkog života koji ju je odbacivao — možemo zapaziti jasni uzlazni pravac koji se kreće unutar dileme: rješenje nacionalnog pitanja u »okviru« ili izvan njega. Obje su mogućnosti stalno prisutne u njegovu radu, a ovisila je o prilikama za koju će se stranu naposljetku odlučiti. Razvoj od 1905. dalje stalno je davao osnovu za takvo kolebanje. Doživljavajući s jedne strane kontinuiranu djelatnost vrhova Monarhije koja je ukazivala na to da oni iz mnogih razloga ne mogu i ne žele rješavati hrvatsko pitanje, da, štaviše, omogućuju stalno pogoršanje prilika u hrvatskim zemljama — Drinković je, s druge strane, stajao pred golemom neizvjesnošću što će biti izvan »okvira«. Još je uvijek bio nad utjecajem pravaške predaje poistovećivanja nacije s državom, koja je teško dopuštala priznanje srpske nacije na području hrvatskih zemalja i Bosne i Hercegovine, dok držanje srpskih grupacija često nije davalo nade u mogućnost sporazuma s Hrvatima. No događaji god. 1912. u vezi s Cuvajevim komesarijatom i Balkanskim ratom bili su tako impresivni da su autoritativno dovršili Drinkovićevu dilemu i sklonuli ga da napokon prihvati rješenje hrvatskog pitanja izvan okvira Monarhije. Sličnu su dilemu proživljavali politički prvaci i pristaše raznih političkih grupa. U jugoslavenski orijentiranih elemenata godina 1912. učvrstila je težnju za stvaranjem nove države izvan Monarhije. Bilo je tako i kod velikog dijela pravaša. Međutim, kada je svršio I. balkanski rat, a s njim je prošao i snažni val oduševljenja, pogotovu kada je došlo do srpsko-bugarskog rata, mnogi su se pravaši vratili »natrag k hrvatstvu«, kako to kaže Dulibić, a zapravo »okviru«. No čini se da se većina nastavila kretati starim nesigurnim putem kolebanja ne mogavši se trajno oteti neprekidnim obećanjima iz Beča da će prijestolonasljednik, kada postane vladar, dopustiti ujedinjenje hrvatskih zemalja. Drinkovićeva grupa sa svojom protuaustrijskom i protumonarhijskom odlukom ostala je u manjini kako prema frankovačkom »duhu služništva« tako i prema kolebljivom držanju starčevićanaca.

Poslije Zadarske skupštine protiv Drinkovića se diče splitsko i šibensko klerikalno nastrojeno svećenstvo. Splitska grupa oko lista *Dan*, koju predvodi kateheta dr. Ante Alfirević, jedna od glavnih ličnosti pri ulazu svećenstva u Stranku prava god. 1910, napada Zadarsku rezoluciju kao protivnu pravaškom duhu optužujući stranku zbog tobožnjeg pakta sa Smodlakinom Naprednom strankom i zbog srbofilstva. Oko Božića 1912. šibensko svećenstvo na čelu s biskupom Lukom Pappafavom sprema se na akciju u povodu dolaska u Šibenik nekih Slovenaca.⁷¹ S tom grupom surađuje i Dulibić. Zato namjesnik Attems

⁷⁰ *Hrvatska misao*, 23. VII. 1913; *HK* 2. VIII. 1913.

⁷¹ *HR*, 29. XI. 1912; 7. IV, 19. IV, 26. IV, 3. V, 24. VII. 1913.

na početku 1913. hvali katoličko svećenstvo koje vrlo pozitivno utječe na stanovništvo potičući ga na lojalnost Monarhiji i držeći se po strani od ekstremnog srbofilskog krila Stranke prava. Usput ističe da se i pravoslavno svećenstvo dobro drži. U veljači 1913. svećenstvo propovijeda osnivanje katoličke konfesionalne stranke, ali namjesnik ističe da taj pokret nije identičan s Alfrevičevim izrazito protusrpskim smjerom. Potkraj veljače svećenička se organizacija obraća neposredno šibenskom načelniku Krstelju pozivajući ga na odgovornost zbog njegove veze s antiklerikalnim naprednjacima.⁷² Tada je izlaženje *Hrvatske rieči* prekinuto na tri tjedna zbog sukoba Dulibića i Drinkovića.⁷³ Dulibić nije uspio preuzeti *Hrvatsku Rieč* pa je počeo u srpnju izdavati organ klerikalne grupacije *Hrvatsku misao*. Izvještavajući ministarstvo unutarnjih poslova o sukobu u Stranci prava, namjesnik ističe da se Stranka prava oslanja na konzervativno seljaštvo i na sekularno i regularno svećenstvo, a budući da su pravaški poslanici u savezu sa Slovenskom narodnom strankom, oni su nužno prijatelji vlade. Zato Attems pomaže Stranku prava pazeći da ga zbog toga ne napadnu ostale stranke. Doduše, i u Stranci prava bilo je elemenata orijentiranih protiv vlade, ali se Attems nadao da će postupnom konsolidacijom Stranke prava i izlaskom konzervativnih elemenata iz Hrvatske stranke imati sigurnu osnovu za svoju politiku. No Šibenčani Drinković i Krstelj započeli su s ekstremnom srbofilskom politikom ne zaostajući pri tom iza naprednjaka. I umjereni su pravaši bili ogorčeni na vladu, ali nisu željeli ići tako daleko kao Drinkovićeve grupa. Dulibić i drugovi su, u vezi sa zaključkom na Zadarskoj konferenciji 24. studenog, pomogli ponovni izbor istih osoba koje su se nalazile u šibenskom općinskom vijeću u času njegova raspuštanja. No Krstelj je ponovo postao načelnik samo uz velike teškoće. Konstatirajući lom između Dulibića i Drinkovića zbog *Hrvatske Rieči*, namjesnik tvrdi da Drinković nije sasvim normalan! On je s Krsteljem napustio klerikalni program Stranke prava i fraternizira sa šibenskim naprednjacima. Attems izvještava da ne može precizirati svoj politički program. Kada u Šibeniku pobijedi umjereni grupa, kada se u Splitu povežu konzervativni elementi a Trumbić i drugovi napuste Smodlakinu naprednjačku struju, tek onda će vlada moći raditi na povezivanju svih dobronamjernih u — Stranku prava.⁷⁴ Ove namjesnikove riječi potvrđuju Drinkovićevo uvjerenje da vladajući faktori nastoje organizirati vlastitu političku struju pod firmom Stranke prava.

Čini se da je već na sastanku Vrhovne uprave u Opatiji 27—28. ožujka 1913. došlo do prvih pokušaja izmirenja protivnika. Za naš je problem važno što se u opatijskom komunikeju Vrhovne uprave odbijaju nade »u bilo koga izvan hrvatskog naroda«, tj. u prijestolonasljednikov krug, i izjavljuje da Stranka prava ne smije biti ničije »slepo protunarodno oruđe«. Radi se nesumnjivo o pobjedi starčevićanske struje okupljanja svih »narodnih snaga« nad frankovačkom »bezuovjetnom dinastičnosti«. ⁷⁵ Nije mi poznato ima li ova izjava vezu s Drinkovićevo djelatnosti.

⁷² MI, sv. 2103, br. 1587, 4903/1913; HR 24. VII. 1913.

⁷³ HR, 5. IV, 5. VIII. 1913; TS 48/1913.

⁷⁴ TS, 33/1913.

⁷⁵ HK, 2. IV, 12. VII. 1913; Gross, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga, n. dj., 56 i d.

Već u prvom broju nakon prekida *Hrvatska Rieč* počinje s objavljivanjem oštrih Drinkovićevih članaka protiv »diplaša« po »partituri kamarile«, koja zahtijeva bezuvjetni »okvir« i bezuvjetno neprijateljstvo protiv Srba.⁷⁶ Drinković vidi dvije struje u hrvatskom narodu, jednu koja želi okupiti sve narodne snage u nacionalnoj borbi i drugu koja vodi politiku »prosjakčkog puka u službi« i pretvara Stranku prava u robinju, a sljedbenike Zrinskog i Frankopana, Starčevića i Kvaternika u crnožute Velikoaustrijance kojima hrvatska država ne znači ništa a »okvir« — sve! Po Drinkoviću ova struja pomaže da se utuku Hrvati, pa će oni biti vječno zahvalni ako im Beč u njihovoj kući i njihovim novcem učini milostinju i pokorno će ljubiti bečku ruku kao prosjaci. Mnogi više ne razabiru gdje svršava hrvatstvo a gdje počinje tuđinski utjecaj, žali se Drinković. Oni vide milost i pomoć gdje je nikada nije bilo, tj. u Beču a opasnost gdje je ne može biti, tj. kod Srba. Među »naručenim diplašima« koji kuju hrvatsku državnu misao u verige najaktivniji je dio svećenstva. *Hrvatska Rieč* naglašava da su svećenici po svom položaju ovisni o službenoj politici. Središnji odbor šibenskih svećenika i sam biskup Pappafava osudili su *Hrvatsku Rieč* zbog napada na vjerske svetinje, no Drinković tvrdi da je to posljedica isključivo političkih razloga, tj. manifestacija u vrijeme Balkanskog rata.⁷⁷ Sukob sa svećenicima stalno se povećava. Oni organizirano vraćaju *Hrvatsku rieč*, pri čemu se ističu franjevci. Zato Drinković piše najzd najoštrijim riječima o »uroti popova« koje je prije tri godine sam uveo u Stranku prava. »Bajuneta i svećenička hierarhija u Austro-Ugarskoj se popunjavaju i jedna drugoj su štit i obrana.«⁷⁸

Na početku sukoba Prodan se nastojao držati neutralno. Po namjesnikovu mišljenju on je bliži Drinkovićevoj struji sudeći po oštrom pisanju *Hrvatske krune* protiv »maćuhinske« vlade i »biča« sistema koji drži hrvatski narod u »ropstvu«. Prodan je nevoljko objavio nekoliko polemičkih članaka između predstavnika klerikalaca Alfirevića i Drinkovića. Mile Starčević, predsjednik Vrhovne uprave svepravaške organizacije, trudio se da pomiri suprotnosti ape-lom na dalmatinske pravaše.⁷⁹ No upravo kada se nalazio u Beču da posreduje među zavađenim dalmatinskim pravašima, franko-klerikalci preoteli su u Zagrebu glavni organ Stranke prava *Hrvatsku*, koju su dotada uređivali starčevićanci, optužujući ih zbog srbofilstva a s namjerom da se razbije sporazum s Hrvatsko-srpskom koalicijom sklopljen 1912. Na sastanku Vrhovne uprave u Trstu 1—2. lipnja zaključeno je da Mile Starčević ostaje dalje predsjednik, da se *Hrvatska* vrati a pakt s Koalicijom održi. Franko-klerikalna grupacija nije na to pristala pa je na sjednici Vrhovne uprave u Zagrebu 9—10. studenog 1913. isključena iz Stranke prava. Istovremeno s raskolom u banovinskoj Stranci prava dolazi do sukoba i u Bosni i Hercegovini između grupe nadbiskupa Stadlera koji se stavlja na stranu franko-klerikalaca i Hrvatske narodne zajednice koja podržava Milu Starčevića.⁸⁰ Opravdano je, prema tome, duboko

⁷⁶ HR, 5. IV, 7. IV, 10. IV, 12. IV, 22. IV, 26. IV. 1913.

⁷⁷ HR, 12. IV, 17. IV, 23. VIII. 1913.

⁷⁸ HR, 20. XII. 1913.

⁷⁹ HK, 12. IV, 26. IV, 30. IV, 3. V. 1913.

⁸⁰ Usporedi listove: *Hrvatska, Hrvat, Hrvatski dnevnik, Hrvatska kruna* i *Hrvatska Rieč*. Gross, Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini n. dj., 62.

uvjerenje Drinkovićevo da se radi o koordiniranoj djelatnosti »kamarile«, što on ističe posebno u vezi s »otimačinom« listova *Hrvatske* i *Hrvatske Rieči*, da uništi pravaške elemente i da pretvori stranku u svoju ekspozituru.

U Šibeniku Dulibić uspijeva pokrenuti većinu članova općinskog vijeća protiv načelnika Krstelja, Drinkovićeova suborca, optužujući ga zbog loše administracije u općini. U vezi s tim sukobom namjesnik Attems ističe da uz Krstelja stoje građanski, a uz Dulibića svećenički i seljački krugovi. On se raduje što Dulibić traži oslon kod organa vlasti i izražava svoje zadovoljstvo s njegovom djelatnosti.⁸¹ U *Hrvatskoj misli*, koju počinje izdavati 12. srpnja, Dulibić se stavlja na stranu Mile Starčevića protiv frankovaca. I on je simpatizirao s balkanskim saveznicima, ali zato nije identificirao hrvatstvo i srpstvo, niti je želio prekinuti odnos sa Slovencima i otjerati svećenstvo iz Stranke prava kao Drinković. U borbi protiv Drinkovića Dulibić nastoji protumačiti njegove postupke ne iz načelnih motiva, nego iz njegove zavisti prema Dulibiću, bolesne ambicioznosti i prevrtljivosti. Ističući da je Drinković prije bio »okviraš«, prijatelj svećenika i protivnik Srba, a da je sada prešao u suprotnu krajnost, Dulibić posebno osuđuje Drinkovića kao izdajicu hrvatskog državnog prava koji je tobože prihvatio srpsko stajalište, budući da je, po Dulibićevo mišljenju, prijateljstvo sa Srbima moguće samo uz napuštanje osnovne pravaške ideje. Zato *Hrvatska misao* piše oštro protiv Hrvatsko-srpske koalicije. Dulibić poziva Hrvate koji su se suviše oduševili za Srbe u Balkanskom ratu »natrag hrvatstvu«.⁸² Protiv Dulibićeve akcije za rušenje Krstelja Drinković organizira građansku skupštinu Napredne stranke, Hrvatske stranke, Srpske stranke i Stranke prava, tj. svih stranaka koje su ponovo izabrale staro pravaško općinsko vijeće nakon njegova raspuštanja u vezi s manifestacijom za balkanske saveznike. U svom izvještaju Attems smatra da je Dulibićevo položaj dosta težak zbog velike kampanje koja je organizirana protiv njega i može ga spasiti samo raspust šibenske općine. Da bi pomogao Dulibićevoj grupi, namjesnik će to kasnije i uraditi.⁸³ Nesumnjivo je Drinkovićeova struja u tom času bila jača od Dulibićeve jer je imala potporu ostalih stranaka. Slabost Dulibićeve grupe imala je svoj korijen i u tome što svećenstvo nije imalo čvrstu stalešku organizaciju pa nije stajalo kompaktno iza njega.⁸⁴ Skupština solidarnosti s Krsteljem održana je 24. srpnja u šibenskom kazalištu a namjesnik misli da je bilo prisutno preko tisuću ljudi. Predsjednik skupštine bio je potpredsjednik Napredne stranke V. Iljadica.⁸⁵ U ime Napredne stranke govorio je A. Makale osuđujući pokušaj da se pod krinkom općinskih interesa vodi politička akcija naručena od klerikalaca. Predstavnik Srpske stranke dr. Subotić izjasnio se za zajednički rad Srba i Hrvata za veliku ujedinjenu Hrvatsku. Drinkovićev govor namjesnik je s pravom nazvao vrlo radikalnim. Osuđujući šibenskog biskupa Pappafavu kao pokretača borbe protiv Krstelja, on je dao svoju interpretaciju događaja od 1910, tj. od klerikalizacije Stranke prava. Optužio je Dulibića da

⁸¹ HR, 5. VII, 8. VII; MI, sv. 2103, br. 8764/1913; TS 48/1913.

⁸² *Hrvatska misao*, 12. VII, 26. VII, 6. IX, 5. XI. 1913.

⁸³ MI, sv. 2103, br. 8764/1913.

⁸⁴ Isto, TS, 7, 48/1913.

⁸⁵ Zbog nedovoljne potpore Drinkoviću i Krstelju Iljadica se sukobio s vodstvom Napredne stranke i pružio faktičku potporu Dulibiću. Odgovor Dra V. Iljadice na »Saopćenje t.zv. glavnog odbora HPNS u Splitu«, Šibenik 1914.

u ime hrvatstva i vjere želi onemogućiti zajednički rad stranaka i isticao je da se sa »stanovite strane« uporno radi na tome da se raskine sporazum Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije.⁸⁶ S obzirom na »njeke veoma prozirne zabrane« agenta koji je poslan u Stranku prava da je pretvori u drugo izdanje Frankovih legija, tj. Šusteršića, Drinković upozorava na koordiniranje austrijskih akcija u Bosni i Hercegovini, banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji. Vrhunac njegova govora je u propagandi »izvanokviraške« Hrvatske. »Ne treba se obazirati na lukave prigovore glede nekakvog okvira u programu Stranke prava. (tj. program iz g. 1894, M. G.). Taj okvir je tamo došao naručen i prevarom. Mi smo narod za sebe, ne vezan na nikakve druge organizme da im služimo. Naš narod ima svoju sudbinu za koju treba da se briga i ne treba da svoju sudbinu veziva uz ničiju tuđu...«⁸⁷ Skupština je izglasala povjerenje Krstelju i izjasnila se za slogu svih stranaka. Razumije se da ova manifestacija ne može u šibenskoj općini održati vlast Krstelj-Drinkovićeve grupe o kojoj službeni izvještaji govore još samo kao o »srbofilima«.

Sukob među šibenskim pravašima ima u vezi s raskolom pravaških struja u banskoj Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini posebno značenje. Mile Starčević i drugovi tek su zakoraknuli na put kojim je Drinković već pošao do kraja, držeći se jednom rukom još čvrsto »okvira«. Prodan je uglavnom podržavao Milu Starčevića i obojica su u prvo vrijeme nastojala da izmire Drinkovića i Dulibića. Bilo im je nemoguće solidarizirati se s Drinkovićem jer bi to izazvalo otvoreni sukob s vlastodršcima i udarilo Stranci prava veleizdajnički pečat. Frankovačko-klerikalna propaganda ionako ih je prikazivala kao Drinkovićeve suradnike.⁸⁸ Ne treba, osim toga, zaboraviti da se Dulibić u *Hrvatskoj misli* deklarativno postavio na stranu M. Starčevića. Prodan i Starčević kao konzervativci nisu odobravali Drinkovićev prijelaz na pozicije bliske naprednjacima, koje je otvorenim antimonarhijskim iskazima još i nadmašio. Starčevićev organ *Hrvat* vrlo rječito šuti o šibenskom sukobu izuzevši kratku telegrafsku obavijest u kojoj osuđuje činjenicu što su predstavnici »protivpravaških« stranaka u Šibeniku sudjelovali pri deklaraciji nepouzdanja pravaškom poslaniku Dulibiću na što nemaju nikakvo pravo. Starčević ipak ne želi otvoreno ustati protiv Drinkovića. On, štaviše, ne reagira ni na provokacije frankovačke »*Hrvatske*« koja ga pita da li se kao predsjednik Vrhovne uprave Stranke prava slaže s »izvanokviraštvom« člana Vrhovne uprave Drinkovića, jer se ne želi izjasniti ni za »okvir« ni protiv njega.⁸⁹ Bojeći se šireg razdora, Prodan se trudi da lokalizira sukob na sam Šibenik. Pri tom u *Hrvatskoj kruni* ima članaka koji se ne razlikuju mnogo od Drinkovićeve. Tako npr. Prodan objavljuje članak Dr. B. G. Angjelinovića koji žigoše splitski klerikalni list *Dan*, organ Alfirevićeve grupe, kao protupravaški budući da svojom harangom za »kulturnu borbu« protiv »liberala« poništava pravašku ideju o okupljanju svih društvenih slojeva i svih kulturnih struja. U stranici prava nema mjesta

⁸⁶ Prihvaćanjem sporazuma s mađarskim ministrom predsjednikom Tiszom, tj. svojim dolaskom na vlast, Hrvatsko-srpska koalicija sama je prekinula pakt s pravašima.

⁸⁷ *HR*, 22. VII. 1913.

⁸⁸ *Hrvatski dnevnik*, 15. VII. 1913; *Hrvatska*, 26. VII, 29. VII, 2. VIII. 1913.

⁸⁹ *Hrvat*, 21. VII. 1913; *Hrvatska*, 26. VII, 29. VII, 2. VIII. 1913; *HK*, 20. VIII 1913.

onima koji su »pravaši« samo radi interesa Monarhije, a misle samo na »okvir« i smatraju da Hrvati moraju bezuvjetno popuštati stanovitim krugovima koji Hrvatima ne daju ništa te pozivaju na »kulturnu borbu« samo u interesu katoličke Austrije.⁹⁰ Polemika između Prodana i Drinkovića javlja se tek nakon šibenske skupštine povjerenja Krstelju 20. srpnja, koju Prodan osuđuje iz istih razloga kao Starčević, naime zbog toga što je Drinković uvukao ostale stranke u bitku protiv pravaša Dulibića. U polemici Prodan zamjerava Drinkoviću oštrinu protiv svećenstva braneci svećenstvo od optužbi za ovisnost o režimu. Isto tako on prosvjeduje što Drinković obilježava gotovo cijelo pravaštvo »austrijanštinom« i negoduje zbog sporazuma s naprednjacima koji, po njegovu mišljenju, vodi k fuziji, tj. do gubitaka osnovnog značaja pravaštva i do »kulturne borbe«.⁹¹ Za razliku od Mile Starčevića, Prodan se u vezi s Drinkovićevom osudom »okvira« ipak izjašnjava. On zastupa prema »okviru« isti stav kao Drinković god. 1910. Prodan prihvaća »okvir«, ali »ne bezuvjetno, nego uvjetno i s taktičnih uzroka«, kako ga je »za nevolju« primio i Ante Starčević god. 1894. Prodan odlučno odbija izjavu frankovačke *Hrvatske* »da je okvir temeljna baza stranke prava«, ali zamjerava Drinkoviću što diže kuku i motiku na one koji ga prihvaćaju uvjetno.⁹²

Na burnom sastanku uprave dalmatinske Stranke prava 28. rujna zaključeno je da spor među pravašima riješi Vrhovna uprava. No Drinkovićeva borba protiv »austrijanštine« i »okvira« ipak je nosila neke plodove. U rezoluciji s ovog sastanka kaže se da je, prema učenju Ante Starčevića, težnja hrvatskog naroda k slobodi apsolutna i da nije vezana »uz nikakve prejudicijalne uslove tuđeg teritorija ili tuđih interesa«, nego samo uz interese hrvatskog naroda. Očigledno je, prema tome, da je u vodstvu dalmatinske Stranke prava najjača Prodanova struja, koja, kako piše *Hrvatska kruna*, osuđuje »nezdruge« pojave s ovu i onu stranku Velebita, tj. franko-klerikalnu bezuvjetnu službu dinastiji. Što se tiče Dalmacije, kritika svakako nije uperena na račun Dulibićeve struje, nego protiv Alfirićeve grupe, a po svojoj biti daleko je od Drinkovićeve protumonarhijske politike.⁹³ U povodu ovog sastanka namjesnik Attems konstatira slabost Drinković-Krsteljeve grupe i predviđa njenu likvidaciju, koju sam ubrzava raspuštanjem šibenskog općinskog vijeća na čelu s Krsteljem.⁹⁴ Na skupštini Dulibićevih pravaša, pobjednika s namjesnikovom pomoću, Dulibić se izjašnjava za »kršćansko« načelo iz god. 1910, ističući pri tom da nije protivnik Srba, ali se ne odriče hrvatskog imena. Drinković mu odgovara u *Hrvatskoj Rieči* da se nitko nije odrekao hrvatskog imena. Hrvati će uvijek ostati Hrvati kao i Srbi — Srbi.⁹⁵

Drinković i Krstelj nisu htjeli ići na sjednicu Vrhovne uprave Stranke prava u Zagreb, 9—10. studenog, kojom je prilikom trebalo donijeti odluku o šibenskom sporu. U pismu Prodanu Drinković je obrazložio zbog čega je

⁹⁰ *HK*, 23. VII. 1913.

⁹¹ *HK*, 23, VII, 2. VIII, 20. VIII, 23. VIII, 27. VIII, 30. VIII, 3. IX, 20. IX, 27. IX. 1913.

⁹² *HK*, 16. VIII, 20. VIII. 1913; *Hrvatska*, 2. VIII. 1913.

⁹³ *Hrvatska misao*, 4. X. 1913; *HK*, 1. X. 1913.

⁹⁴ *TS*, 125/1913.

⁹⁵ *Hrvatska misao*, 8. XI. 1913; *HR*, 11. XI. 1913.

odbio poziv na taj sastanak. Ponovo je osudio »austro-katoličku« struju u Stranci prava, naručenu od tlačitelja, i izrazio uvjerenje da je uvjet za stvaranje hrvatske državnosti u okviru Monarhije krvavi obračun sa Srbima. U svom odgovoru predstavnici Vrhovne uprave Mile Starčević i Ivan Peršić odbijaju tvrdnju da je Stranka prava oruđe »tlačitelja«, budući da je već obračunala s naručenim strujama. Franko-klerikalci su, naime, na istoj sjednici isključeni iz pravaške organizacije. Vrhovna uprava poziva Drinkovića i Krstelja da se vrate na stajalište Stranke prava jer će, u protivnom slučaju, i oni biti isključeni. Drinković i Krstelj odgovaraju telegramom u kojem izjavljuju da prestaju biti članovi Stranke prava i zahvaljuju se na svojim funkcijama.⁹⁶

Drinković daje subjektivnu interpretaciju razvoja Stranke prava i svojih vlastitih stavova u seriji impresivnih članaka u *Hrvatskoj Rieči* pod naslovom *Obračun*. Pri tom je za naš problem najvažnije kako on gleda na ostvarenje hrvatske državnosti nakon što je napustio svaku nadu u mogućnosti rješenja unutar Monarhije. Kao stari pravaš, Drinković uopće ne upotrebljava termin jugoslavenstva. On je uvjeren da od Njemačke do Makedonije živi jedan jedinstveni narod te izjavljuje poput nacionalističke omladine da nije bitno da li je Starčević zvao sav taj narod hrvatskim imenom, Karadžić srpskim, Gaj ilirskim a Kačić slovinskim. No Drinković ne želi ujedinjenje Južnih Slavena u jedinstvenu državu. On misli da taj jedan te isti »dvoimeni« narod »može živjeti posve složan i jedinstven i u tri državna organizma (p. Drinković) kako Niemac može da žive u tridesetak, a ipak jedan i jedinstven«. Drinković nema određeni stav koliko bi jedinica imala buduća federativna država, jer u jednom drugom članku kaže da bi tu federaciju trebalo »općim sporazumom razdijeliti u prirodne historičke tvorevine u Hrvatsku i Srbiju, u dvije sjedinjene države jedinstvenog naroda«. Te bi dvije države imale određene zajedničke poslove, a bile bi kraljevine.⁹⁷ Nije jasno da li Drinković pod trećim državnim organizmom zamišlja Bugarsku ili Sloveniju. Po drugoj varijanti Slovenci bi svakako bili uključeni u hrvatsku državu. Na svaki način, Drinković ne odustaje od pravaške ideala samostalne hrvatske države i zahtijeva samoodređenje naroda. Usporedimo li Drinkovićevo shvaćanje s idejama predratne nacionalističke omladine, čiji je organ neko vrijeme bio šibenski list *Naprednjak*, zapazit ćemo sličnosti, ali i bitne razlike. Na svaki način, Drinkovićeva ideja predstavlja jednu od varijanti jugoslavenske ideje uoči prvog svjetskog rata koja crpi svoje stavove iz pravaške tradicije.⁹⁸

Najzad valja zaključiti da problem šibenskog pravaštva nema samo lokalni ili pokrajinski značaj nego da predstavlja važnu komponentu pri ocjeni fenomena predratnog pravaštva uopće i njegova odnosa prema Habsburškoj monarhiji.⁹⁹

⁹⁶ *Hrvat*, 11. XI. 1913; *HR*, 13. XI. 1913.

⁹⁷ *HR*, 13. XI, 18. XI. 1913; 21. II. 1914. Drinković, n. dj., 7—10.

⁹⁸ *Usp. Gross*, Nacionalne ideje studentske omladine, n. dj.

⁹⁹ Da bismo shvatili Drinkovićevu političku sudbinu u cjelini, potrebno je kratko upozoriti na njegovu kasniju djelatnost. Razumije se da je zbog svoje protumonarhijske politike bio za vrijeme rata interniran. U novoj državi bio je uz I. Lorkovića najutjecajniji političar Hrvatske zajednice i ministar. God. 1923. on napušta Hrvatsku zajednicu vjerojatno zato što je bio uvjeren da se rješenje hrvatskog pitanja ne može postići sporazumom sa srbijanskim strankama, pa je došao do za-

Zusammenfassung

Im Rahmen ihrer Untersuchungen über die kroatischen Rechtsparteien vor dem I Weltkrieg, stellt die Verfasserin fest dass der Gruppe von Šibenik, unter Führung Dr. Mate Drinković's, nicht nur lokale Bedeutung zukommt sondern dass ihre Tätigkeit für die Beurteilung des Standpunktes der Vorkriegs-Rechtsparteien gegenüber der Habsburgischen Monarchie, sowie des Verhältnisses zwischen der kroatischen Idee der Rechtspartei und der südslawischen Idee, besonders wichtig ist. Die Entwicklung der Drinković-Gruppe wird daher in allen ihren Etappen vom J. 1905 bis 1913 beleuchtet. Sie beginnt mit der Unterstützung des »neuen Kurses« aus welchem die Kroatisch-serbische Koalition hervorging. Drinković wendete sich jedoch enttäuscht vom »neuen Kurs« ab um zu versuchen die Rechtsparteigruppen Dalmatiens und Banal-Kroatiens zu vereinigen und sie von der Politik des Dr. Frank abzusetzen. Dieser Wunsch erfüllte sich in der Annexionszeit, im J. 1908, als es zur Gründung einer einheitlichen dalmatinischen Rechtspartei, mit Drinković als Vizepräsident. kam. Zur selben Zeit trat auch Dr. Mile Starčević aus der Frankpartei aus und gründete seine Gruppe.

Während der Annexions-Krisis wollte Drinković die Bildung eines »Nationalrates« veranlassen und damit die Zusammenarbeit aller kroatischen und serbischen Parteien für die Vereinigung der kroatischen Länder und Bosniens und der Herzegowina erzielen. Als ihm das nicht gelang zog er sich wieder in den Rahmen der Rechtspartei zurück und reichte seine Hand zur »Klerikalisierung« der dalmatinischen Rechtspartei im J. 1910, nämlich zum Eintritt der Geistlichkeit en bloc in die Rechtspartei. Es war dies ein Teil des Planes der grossösterreichischen Kreises um den Thronfolger Franz Ferdinand die Rechtsparteien als Stütze seiner politischen Tätigkeit in die Hand zu bekommen unter anderem auch durch Unterstützung der slowenischen klerikalen Volkspartei.

Im J. 1911 kam es zur gemeinsamen Organisation der Rechtsparteien Banal-Kroateins, Dalmatiens, Istriens und Bosniens und der Herzegowina in welcher Drinković eine wichtige Rolle spielte. Bis dahin hatte er zwischen der Lösung der kroatischen Frage in oder ausserhalb der Monarchie gewankt. Die Vorgänge im J. 1912 (der Absolutismus in Banal-Kroatien, nämlich das Commissariat Cuvaj, die Haltung der ungarischen und österreichischen herrschenden Kreise die einer Abschaffung des Absolutismus nicht geneigt waren, die gemeinsame Organisation der Rechtspartei und der slowenischen Volkspartei die, nach der Ansicht Drinković's, ausschliesslich den Ansprüchen der Dynastie und der Staatsmacht der Monarchie nicht aber den kroatischen Interessen dienen sollte,

---

ključka da je jedini izlaz u tome da kralj izvanparlamentarnim putem osigura »Srbo-hrvatsku« državu u kojoj će Hrvati biti ravnopravni nosilac državnosti. God. 1923. predao je Aleksadru promemoriju kojom je zapravo pružio pomoć u pripremi šestojanuarske diktature. Kasnije je bio ministar u Živkovićevoj vladi. Prema tome, Drinković je uradio upravo ono što je u drugim prilikama, uoči rata, osuđivao, naime naivno je očekivao da vladar može riješiti hrvatsko pitanje. Drinković, n. dj.; H. Matković, Hrvatska zajednica, *Istorija XX veka V*, 1963; L. j. Boban, Iz historije odnosa između V. Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima. (Odnosi do oktobra od ustava od 3. IX. 1931), *Historijski zbornik*, 1965.

und zuletzt der Balkankrieg der besonders in Dalmatien grosse Sympathiekun- gebungen und daher auch Gewaltmassnahmen der Behörden verusachte) trugen entscheidend zur Entstehung seiner tiefen Ueberzeugung bei dass eine nationale Affirmation Kroatiens nur ausserhalb der Monarchie möglich sei.

Wegen seines Hasses gegen die Monarchie und seiner sich immer mehr radikalierenden Anschauung über eine Staatsbildung Kroatiens vielleicht in einer Föderation mit Serbien, musste er in Konflikt nicht nur mit den klerikalen und bedingungslos Dynastiefrendlichen Gruppen sondern auch mit dem gemäs- sigten Hauptteil der Rechtspartei, welcher sich nicht unbedingt an den Thron- folgerkreis binden wollte, geraten. Im J. 1913 als auch die Frankpartei aus der Rechtspartei ausgeschlossen wurde, trat Drinković aus der Rechtspartei aus.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

1

ZAGREB

1971

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Za sadržaj priloga odgovara autor